

О. ДЕМЧУК

ЮВІЛЕЙ

Укритий трохи не з головою купою теплих ковдер, він слідував за стрибкими сонячними зайчиками на стелі. Ні грубі кам'яні стіни, ні подвійні вікна кімнати не в силі були відбити буйного шуму весни — до болю хотілось вийти, на сонце. І до болю, як ніколи в житті, хотілось жити. Друге бажання було дужче за перше, і він лежав, як те сповите в пелюшки немовля, сумирно і терпляче.

Тихо, як тільки ходять при хворому, до кімнати ввійшла домробітниця, причинила двері й навшпиньках підступила до ліжка.

— Віталію Вітальєвичу, ви не спите?

Домробітниця тримала в руці букетика.

Зиркнувши хутко на двері, домробітниця сказала:

— Вам принесла якась жінка пролісків.

— Жінка? Яка жінка? — звів голову.

— Не знаю — жінка чи дівчина. Подзвонила: — Тут, питає, живе інженер Цвет? — Будьте ласкаві, передайте йому оцей букет пролісків, тільки особисто йому. З тим і пішла... Така в синьому пальті, закутана хусткою по самі очі, молоденька...

— „Вона?..“ — несамовито закалатало серце, від незбагненого щастя хотів зіскочити на підлогу, але, побачивши домробітницю, схаменувся і почервонів, як хлопчик.

— Вам їх поставити в воду, чи нехай так будуть?

— Так... Хай будуть так! — підтягнув до очей ковдру. — „Софія Петровна бачила їх?“ — трохи-трохи не ляпнув. — Покладіть на стोलик, — вчасно прикусив язика, — і зачиніть добре двері, я хочу спати.

Але щойно зачинились за домробітницею двері, як він до половини одшпурнув з себе ковдру, підвівся й обіруч, ніжно, обійняв пучечка квіточок.

— Вона!.. вона!.. — шептав і вглядався в дрібнісінькі зела, — Вона!.. вона!.. — ніжно прикладався шерхкими устами до пучечка квіток. — А може тут записка є? — промайнула гадка, — адже вона наказала передати особисто? — розшифрував поведінку невідомої, розв'язуючи букетика. Але записки не було. Не було: і коли переділив пучечка по половині, і на четверо, і коли переглянув майже кожную стебелину, як в'язень переглядає, шукаючи записки, подачі з волі.

— Нема! — мусів з жалем погодитись. — А може то й краще. Добре, що вона наздріла на робітницю, а якби двері відчиняла дружина чи дочка?

Ретельно склав квіточки до купи, зав'язав і поклався на подушку, нараз чогось знесилівши.

В день ювілею, інженер електробуду Цвет, Віталій Вітальєвич, знечев'я занеміг. Була то недуга не фізична, нічого йому виразно не боліло, а так, у всьому тілі почувалась якась терпка байдужість. Вдома стояла перед'ювілейна метушня — готування до вечірки, і Цвет, Віталій Вітальєвич,

що його ця метушня стомлювала, взяв по буденному теку й вийшов з дому. Зразу думав піти на будівництво, відтак згадав, що треба ж до свого свята хоч трохи причепуритись і завернув до голярні.

Перукарі, побачивши його, понадзвично зметушилися, потім сам старший голярні, Жорж, нагнув бокасом тулуба і виголосив:

— Дозвольте, Віталію Віталєвичу, привітати вас з славним ювілеєм — тридцяти'ятилітньої роботи і шостидесятилітнього життя.

Патетично звичне, але в той самий час безперечно щире привітання Жоржеве приємно вразило Цвета — він похапцем зловив Жоржеву руку й схвильовано потряс.

— Дякую, красно дякую, Жорже Степановичу!

За тим потиснув руку Жоржевому спільникові Францові й навіть їхньому учневі, малому хлопцеві.

— „Невже про мій ювілей так багато людей знає в місті? — подумав, коли не по звичному стурбовані перукарі посадили його урочисто на крісло.

Від незрозумілої ніяковости, поки Жорж надто розчулено ходив довкола, готуючи приладдя до гоління, Цвет узав на похваті місцеву газету, що лежала обіч на голярському столикові, перебіг нашвидку першу, другу й третю сторінки і на четвертій затримав позір на чийомусь невиразному пертретові. „Ювілей інженера електробуду Цвета“ — впало в очі великими літерами над портретом написане, — „сьогодні сповняється...“ — зловив перші слова ювілейної статті, згорнув газету й поклав на бік. Його в мить обняло таке почуття, наче не друкарня, а він сам винен, що на нього вміщено в газеті таку пляму. Скоса зиркнув на Жоржа, що взявся за ножиці, але той, здається, нічим не виявляв зацікавлення до невдалого портрета. Добре хоч те.

— „І де вони взяли таку картку? — все ж не переставало непокоїти Цвета. — Невже це вийшло з тієї картки, що в нього взяв, ніби для потреб спілки, його помічник Волович?

Щоб позбутись власної незручності, хотілось заговорити про щось стороннє і не знаходилося про що. До того ж і перукарі сьогодні, як у рот води понабирали.

Так тяглося кілька хвилин, аж поки, нарешті, Франц, мішаючи, як завжди, польські слова з українськими, заговорив.

— А слічний, сьогодні, пане Цвету, день!

— Чудесний день! — підхопив Цвет. — І так несподівано.

— Це так на Віталія Віталєвича ювілей! — усміхнувся Жорж.

— Невже я такий угодний у бога чи в природи, що на мій ювілей і погода покращала? — засміявся Цвет.

— А хто ж тепер і вгодний? — скептично зауважив Жорж.

Всі засміялись і вмовкли.

— Чого доброго, за пару днів треба чекати скресу річки? — знов заговорив Франц.

— Якщо не цієї ночі, — відказав Цвет.

— Мабуть цього року буде велика повідь? — не то спитав, не то повідомив Жорж.

— За передбаченням метеорологів трохи менша, як 1917 року, коли, якщо пам'ятаєте, була дуже велика, — пояснив Цвет.

— А греблі біля станції крига не загрожує? — спитав згодом Жорж.

— Щоб то була за гребля, що її, вторік збудувавши, на цей рік ми за неї вже боялись би?

— А що не закінчена — нічого?

— Абсолютно немає ніякого значення, — трохи не підняв голосу і раптом нащулився. В Жоржевих запитаннях виглянуло щось інше, ніж

звичайна цікавість до греблі. Безперечно так. Надто підтверджує друге запитання. Тут уже не сама чемність — аби щось балакати, бути чемним, догодити клієнтові розмовою про цікаву й близьку йому роботу. Ні, в запитаннях виявився Жоржів сумнів, навіть більше — недовіра, що повідь не знесе греблі. Знов же таки недовіра ця не власна Жоржева — це ж ясно. Хіба не через голярню, як через радіоприймач, приходять усі новини про мійське, та і позамійське, життя? Хіба один раз цей самий Жорж повідомляв його потай про різні вчинки чи стан якогось більшого міського робітника, установи чи заводу? А Жоржеві звідки всі чутки дістаються? Від клієнтів. Виходить, такі балачки ходять по місті.

Один момент потрібен був Цветові, щоб дійти таких висновків од запитань Жоржевих, після чого, немов продовживши попереднє своє заперечення, додав:

— Ми так будемо, що коли збудовано всю греблю чи частково — все одно.

Це вийшло трохи нескромно, щоб не сказати — задавакувато, Цвет розумів, але у даному разі — потрібно. Інколи, для спростовання якоїсь незугарної чутки перед профанами, навіть така задавакуватість впливає позитивно. Цвет на довгій своїй інженерській практиці того переконався.

— Нам, то нема чого казати, як ви будете, — патетично відказав Жорж, — здається, знаємо вас не один рік.

Нове Жоржеве зауваження приємно відшкодовувало Цвета за прикрість од висновків, але й ще раз підтверджувало, що висновки правильні, що такі чутки десь є.

— Років, прецінь, десьонтик у нас голитесь? — спитав принагідно Франц.

— Що ти, десять? — невдоволено скривився Жорж. — Бери п'ятнадцять.

— П'ятнадцять — то ні, — розв'язав суперечку спільників сам Цвет, — а дванадцять, з перервами — рахуйте буде.

Так зав'язавшись, мова вже не вгавала весь час, поки Жорж по-святному неквапно ходив біля чуприни й бороди ювілярової. Згадали про перші роки переїзду Цветового до цього міста, про його тутешню роботу. Цвет розказав, кільки міст і місцевостей за свого інженерського життя він об'їхав, що де робив, кільки збудував будинків, мостів і гребель, поступово споминами витруюючи з себе геть прикрість від попередніх висновків.

Тимчасом, робота кінчалась, а згадка про кількість років, що він голився в голярні „Жоржа“, розважливо заставила подумати над іншим — кільки сьогодні заплатити Жоржеві за роботу? Чи не натякає ця сама чимала кількість років на те, що сьогодні й за роботу треба заплатити не буденно, — так би мовити — дати премію за довгість літ? Звичайна платня — чи не виглядатиме надто прозаїчно в такому контексті, що Жорж сьогодні якось відмінно і стриже і голить?.

Втім, дати й більше — чи не виявиться в тому колишня вищість, пиха, старі звички, „чай“. Жорж, хоч і член спілки кустарів, по всіх ознаках прийме нагороду з подякою, але що він після того подумає про нього, Цвета? Подумає: от добрий, старий барин. Мало подумати — напевно й похвалиться колегам перукарям — і піде чутка по місту і дійде до інженерно-технічної секції... Ні, ні, краще вже не показувати своєї сердечности! Ні, заплачу постійну ціну — й годі!

Але коли встав з крісла й побачив себе в дзеркалі на весь зріст — органічно, непереможно, наперекір розумові, будь-що-будь захотілося виказати себе перед Жоржем з кращого боку. Надягнувши пальто (підтримував сам Жорж, а не учень-хлопчик, як завжди), рішуче вийняв

цілого червінця й не розгорненого поклав на столикові перед Жоржем. І щойно намірився сказати, що здачі не треба, як голову осяяла незміряна думка:

— Ви мабуть, Жорже Степановичу, ще сьогодні не заробили на здачу? — Так міняти не йдять, нехай лишається у вас... Колись порахуємось... До побачення! — пильно глянув на Жоржа і шпарко рушив іти. Втім на дверях розважно суп'ятився, щоб напутити перукарів:

— Щождо греблі, то їй ніяка повідь не страшна. Найбільше, що може статись, — вода залле котлована. Тільки. Але від цього не гарантовані й Дніпрельстанські перемички — це раз, а подруге — вжито всіх запобігливих заходів, щоб навіть цього не сталося... До побачення!

— Цасливо. Дякуємо! — водноголос відказали перукарі — спільники й вийшли за Цветом аж на двір.

Цвет неквапною ходою ступив на тротуар і віллявся в провесняний людський потік.

— „Дуже гарний і непомітний знайшовся вихід! — думав, ідучи попервах зосереджений у собі. — Справу зі здачею затягнути одвертою на довгий час, а потім, коли минеться ювілей, винагороду мимохідь зробити пост - фактум, тоді воно не покажеться таким яскравим. Крім того, Жорж, здається, таки трохи здогадується. Дуже добре! Дуже добре!

Роздивившись уважніше довкола себе, Цвет побачив, що сьогодні справді, як казав Франц, гарний день, чого до голярні якось не вкмітив. Гріло тепле сонце. Тротуар на сонячній стороні геть висох. На бруках рубали снігові збоїни і великими брилами вантажили на сані й вози. З продіравлених і проіржавлених ринів ляла струмками вода, заливаючи на кашкетах і пальтах перехожих срібляні бризки. Тротуар повен людей — важко пройти, не те, щоб розминутись вільно.

Спішити Цветові й не було куди й не хотілось. Тим то він пішов поволі, щоб і самому безтурботно поманіжитись на першому весняному сонцегріві.

І раптом ізгадалось Жоржеве запитання про греблю і свої з того висновки. І водночас, мимоволі, потьмарився настрої. Він вірив у свої сили й знання, а все ж було прикро від того поговору, від тих припущень, що їх десь там, по закамарках, снують косноязыки обивателі. В чиїх це інтересах, кому на зло? Звичайна обивательська неймовірність до всякого будівництва, що його провадить радянська влада, чи недовіра до його, Цветових, знань, до його щирости й чесности, як старого спена? Добре, що за весь час будівництва нічого такого не сталося, а щоб то заговорили, коли б трапилась будьяка найдрібніша ганжа? Ну, не діждете, перекупки! Швидше ваші плескаті язики повсихають, ніж греблю, що її збудовано під орудою Цвета, пошкодить найбільша повідь!

Потому, од непохитного переконання в своїй силі, од сонця, од срібного капіжу, од жвавих, з ясними обличчями, перехожих, Цветів настроїв знов почав вирівнюватись. Щезала вранішня неміч - байдужість, у весняному буйстві натовпу, веселого і молодого, самому робилось бадьоро і живо-радісно.

Високий, на голову й більше над усією масою людей, перед ним вона була пливуча й гомінка, як на виднокрузі. А пригледівшись пильніше, побачив, що це була переважно молодь шкільного віку й старша, жовторота галаслива молодь. Багато дівчаток ходило вже в коротеньких панчішках, вилискуючи на сонці голими буряковими литками.

Хто - не - хто пропливав старіший, але його, Цветового віку людей, сливе не видно.

Він, високий і підтоптаний, ішов серед безугавної яркої молоді, мов той самотній острів серед весняного розливу. Правда, сторонньому окові

його старість не впаде в позір — надто він ще ходить рівно, а чисто поголений — виглядає не так уже старим, проте ніхто не знає, що йому завіряється в середині. Не знає — що йому часто болить у крижах, що він часто ночами не спить, після чого все тіло сповивається в терпку кволість і до всього байдужість. Навіть до роботи, до електробуду.

Так було сьогодні вранці, коли зробилось цілком байдуже до власного ювілею.

Справді, кому є на радість цей ювілей? Йому? Шістдесят років — радість? Радість, коли щоки брижжяться, хоч і як чисто виголені, коли на голові пліщина, що її не приховає Жорж найумілішою зачіскою, коли в очах тмяно через найкращі німецькі окуляри? Коли життя хилиться на захід, тоді людині мало цікаві найбучніші ювілеї.

Радість у них, що от вирують довкола нього з рожевими щоками, блискучими очима, розтріпаними чубами, неслухним сміхом. Неслушним? Ні, слухним. Сама молодість — сміх! Сама молодість — радість! Суцільний ювілей! А то видумують: шістдесят років — ювілей. Утішайся, мовляв, безмозкий дурню, що попрацював уже тридцять п'ять років, а незабаром будеш зовсім нездатний працювати. Утішайся, що швидко твое сконання.

Ні, до чорта ювілей! Не хочу знати й відати! Не хочу, щоб наді мною співали відхідну.

Те, що вранці нило невиявлено, обтяжувало підсвідомо загальний настрій, доводило до байдужості і кволості в тілі, тепер стало зрозуміле і виразне. Тепер — і весна, і сонце, і бадьорість — тільки більше відтіняли власну недолугість, ще більше гнітили своєю неминучістю. Неминучістю, коли знаєш, що ніякою силою, ніякими знаннями, ніякою головою її не проб'єш.

Цвет відчув, що йому від безперервного мигтіння стоокого людського пливу починає крутитись голова. Він ще так трохи пройшов, уникаючи дивитись у бік зустрічної течії, але немов притягуваний гіпнотизмом, не мав сили не дивитись. А голова вже морочилась так, що починало нудити. За мить, усвідомивши, що з ним може приключитись недобра приклячка на тротуарі, на очах чужої безжальної юрби, напружив останні сили, вийшов із течії й став на краєчку тротуара, очима на вулицю, де рубають сніг. Такий спосіб мав рацію — голова перестала морочитись, хоч нудота в середині й лишалась. Тепер уже Цвет вирішив певно — нікуди не йти, а взяти візника, поїхати додому, лягти в ліжку і викликати лікаря. Нехай собі і ювілей і повідь будуть, як самі знають. Візники стояли за якого півквартала, і він, глянувши вподовж улици й не побачивши жодного, щоб їхав порожняком, намірився вже йти на ріг кварталу, як нараз почув, ніби хтось з боку назвав його на ім'я й по батькові.

— Віталію Віталєвичу, доброго дня! — почув удруге над самим вухом.

Обернувся: так це був він, його помічник, Волович Іван Якович. Не сам — з якоюсь молодією задержуватою дівчиною. Прощається з нею, щось жартівливе каже, дівчина, блиснувши очима, закотисто сміється і йде геть. Волович шпарко підходить до Цвета — в очах йому той же, як у дівчини, юнацький блиск — і загонисто подає руку.

— З ювілєєм вас, Віталію Віталєвичу, і з справжньою весною!

За найбільших вагань і неусталеностей життя, молодий, але тямущий помічник вносив Цветові в серце рівновагу і навіть енергію. Поява його в цей час, в час душевного розбрату, була для Цвета, як свіже повітря.

— Дякую, а з весною вас теж! — повно усміхнувся, а відчувши в руці незламну силу, міцно стиснув Воловичеві руку.

— Ой, руку зломите! — ніби вдавано, а насправді від болю, заволав помічник. І коли Цвет пустив, додав: — а я не знав, що ви ще такий дужань, Віталію Вітальєвичу, слово чести!

— А правда! — високий Цвет згори дивиться на свого помічника.

— На власній руці переконався! — сміється Волович тією знайомою Цветові осяйною посмішкою, що від неї й собі хочеться сміятись. І Цвет м'ярко, але голосно, справді сміється.

— Ну - да, але чого це ми, вірніше ви, тут стоїте? Когось чекаєте? — враз міняє помічник веселий тон на серйозний.

— Так... — замнявся від несподіванки Цвет, — був у голярні, — кивнув головою, — вийшов — думаю, куди насамперед іти: на електростанцію чи до окривку?... Ви може з електростанції? — влучно повернув мову.

— Допіру звідти.

— Як річка — вночі можна чекати, що рушить?

— Навряд. Принаймні, покищо нічого не видно.

— Зараз не видно, а до вечора може статись дуже видно, — кивнув головою в бік не то сонця, не то річки. І знов пригадалось Жоржеве запитання про греблю. „Сказати йому про поголоску, чи ні? Ні, краще хай не знає. — Дуже пече! — додав. — Тим то я вважаю, чи не краще було б сьогодні ювілею не влаштовувати? Безпечніше нам бути все ж на греблі. А то хто знає?..

Волович проникливо заглянув у Цветові чоловічки.

— Мені здається, Віталію Вітальєвичу, що не так страшно. Ювілей нехай затягнеться до 12 - ої ночі — найдалі, а після того ви зможете бути на електробуді. Врешті, я волю зостатись вартувати один. А ювілею не варто відкладати, бож усе готово, виконком і парком уже призначив своїх представників для привітання...

Що не тільки окрвиконком, а й парком посилає на ювілей представника для привітання — Цвет почув уперше. Почув і приємно знітився. Тепер уже він міг собі признатись одверто, що помилився, коли перед цим потай боявся: а - ну, гадка про можливий прорив греблі ходить і серед партійних верстов? Привітання від паркому, настоювання Воловича, самого партійця, таки влаштувати ювілей сьогодні — яка легкодухість було так думати! Втім, щоб не виявити нічим одверто своєї з того радости, помірковано відказав:

— Воно то так, Іване Яковичу, — і ювілей і привітання — все це добре, але в такій роботі, як наша з вами — діло повинне стояти посамперед, особливо в такий відповідальний момент, як скрес льоду.

— Звичайно, Віталію Вітальєвичу, я ніколи інакше й не думав, — заспішив Волович. — Тепер, безперечно, сказати трудно, то правда, а над вечір побачимо, що маємо робити... Я про це зараз можу поговорити в паркомі, якраз іду туди.

Цвет зміркував, що він зайво налякав Воловича, чого доброго, в паркомі справді накажуть відкласти ювілей, — а в дома йдуть великі приготування до сімейної вечірки, і родичів закликано і для кешені вийдуть чималі накладні видатки.

— А знаєте що, Іване Яковичу, давайте, справді зробимо так, як ви радите, почекаємо до вечора. Може воно вийде по вашому, тим більш, що я сьогодні річки не бачив. — І щоб не показати себе, що він таки справді хоче цього ювілею, додав: — Хотілось би вже закінчити з цим неприємним обов'язком — ювілеєм, — удавано скривився, — що досить обрид і всім, і мені, а вам — щонайбільше.

— От тобі й на! — протяжно здивувався Волович. — Ай - ай - ай! — посміхнувся, як до маленької вередливої дитини. — Все робиться щиро, а ви — неприємний обов'язок.

Цвет побачив, що він справді пересолив у надмірній скромності, хто й зна, що може подумати про нього помічник, тим то й поспішив одказати:

— Я добре й сам знаю, що ви щирий і завзятий, але, як підійти до справи об'єктивно, то всякому найтерпеливішому може обриднути стільки часу вовтузитись з підготуванням, то відкладанням через недостатню підготовлю, то що третє.

— Навіть не хочу слухати! — махнув рукою Волович.

— Ну - ну, не буду! — підхопив Воловича під руку. — Так ви зараз до паркому? В такому разі підемо разом, я зайду до місцевгоспу.

Під руку зійшли на тротуар і рушили в центр міста.

— Так у вас що ж, Віталію Вітальєвичу, — бачу — занепадницький настрій? — по короткій хвилині мовчанки заговорив помічник. — На людей весна впливає он - як, — показав головою на плінний натовп, а на вас — навпаки? Це на вас зовсім не походить. Крім того, є деякі передумови, про які я покищо знаю один, що вам і не можна і нет реба бути песимістом, а навпаки, весна на вас повинна впливати теж бадьоро.

— „Нагорода“? — тьохнуло Цветові, та щоб не виявити нічим радісного хвилювання перед помічником, з напруженням звернув на жарти.

— Яка там передумова? Я розумію таку передумову, як у вас, — моргнув невизначено назад, зберігаючи вдавану серйозність: що ото ви розійшлись, коли побачили мене?

Волович примружив очі й посміхнувся тим особливим посміхом, що ним він завжди заражав і сторонніх. Цвет же засміявся з того, що так непомітно і влучно перевів мову на жарт.

— А що буде, коли й у вас є така сама передумова?

— Така ж сама? — голосно зареготав. — Ви мене зрозуміли, про що я кажу? — гадаючи, може помічник не зрозумів натяку, перепитав.

— Зрозумів. Точнісінько.

— Ну, ви відомий штукар.

— В даному разі — ні крихітки. Я знаю одну молоду дівчину, яка потайки у вас закохана.

— Ну - ну, годі вам глузувати з старичка. — Цвет ще не міг добрати тямку — справді Волович говорить серйозно, чи бере на кпини.

— Слово чести, говорю серйозно! — Волович справді був серйозним. — Сьогодні ж, на ювілей, я вам її скажу.

Це було так нагло дивно, неймовірно і незвичайно, що Цвет розгубився, не знав, що можна на це Воловичеві одказати.

— Так, кажете, дівчина, молода? — визнав за найкраще оджартуватись і далі.

— Не тільки молода, а зовсім молоденька. Подруга цієї, що ви бачили зо мною. Профшколка з індустріально - технічної...

— А можна дізнатись, чим я привабив її серце? — серйозно усміхнувся.

— Роботою своїх рук — електробудом.

— Так? Ну, дякую за таке кохання. Можу віддати його вам! — почув у середині незрозумілу прикрість.

— Чого я хотів би, щоб мене вже за це кохали! Та на жаль — я ще кущий.

— Хотіли б, щоб кохали не нас, а створену вами річ? — запитав серйозно.

— Не саму річ, Віталію Вітальєвичу, а через створену річ — творця, людину.

— Відмовляюсь розуміти. Це якась ваша нова теорія?

— І не моя і не нова, а загальна, а що стара, то як світ. Хіба ж ні? Зважте, що тільки в сімнадцятилітньому віці може бути так зване безкорисне

кохання (і то ще питання, чи воно безкорисне), всі інші категорії, по моему, тільки на користі й базуються.

— Ви маєте на увазі багатство чи по нинішньому нашому — матеріальне забезпечення?

— Я маю на увазі не тільки це, я маю на увазі те, що поза цими двома категоріями, що його, грубо висловлюючись, можна назвати — слава. Ви ж знаєте про одруження Оноре Бальзака з графінею Ганською? З чого почалось їхнє кохання? Заміжній графіні — польці Ганській, яка жила з чоловіком у Польщі, вподобались твори француза Бальзака, який жив у Парижі, а не з того, що там очі, ніс Бальзаків їй сподобався. Візьмімо рідний нам приклад — молодшу прекрасну Марію Кочубей та її кохання до старого сивого Мазепа. Візьмімо ту історію, що ми її нещодавно прочитали в газеті й тоді ж обговорювали з вами — про чехословацького ката Броумарського, який одержує листи від 6 тисяч жінок і багато з них закоханих в нім. Нарешті місцевий приклад — Вайншельбойм, лікар - хірург, нікчемний каліка, недолугий мужчина, а підіть ви — щороку міняє жінок і то яких жінок — здорових, гарних. Чим він бере? — Тільки тим, що він на все місто один — Вайншельбойм.

— Але ж я не Бальзак, не Мазепа і не кат Броумарський? — посміхнувся зло.

— Ви інженер Цвет — і того досить. І це дуже характерно і навіть символічно — якщо там, висловлюючись прозаїчно, де фашизм, люблять катів (хто любить — зрозуміло), то в нас, у республіці праці, у величезну добу будівництва, всякий творець і будівник усякого маштаба користується з величезної пошани і любови всього трудящого суспільства... Тим то й не дивують мене наші дівчата... Повторюю, це дуже й дуже не погано... По моему, не було б зле, якщо б цю, як ви звете — мою теорію, винести на широке обговорення, поставивши за гасло: „женщини, дівчата, юнки, кохайте творців, роботящі руки, будівників соціалізму. І навпаки: не кохайте, бойкотуйте — неробів, ледарів, бездільників, хвостистів, прогульників, хоч би вони мали он які дошкульні морди“.

В цей час вони підійшли до середохрестя вулиць, де треба було розходитись: Воловичеві до паркома — в один бік, Цветові до місцевогоспу — в другий. На хвилину зупинились.

— Може воно й так, ви молодші — вам видніше, — відповів розважливо Цвет, — тільки ж я волію zostатись прихильником доброї старої теорії щоб через людину кохали діло рук, не навпаки. Інакше — по моему, це той же розрахунок. За сухо трохи виходить. А хіба ми того добиваємось?..

Волович зиркнув на годинника й заквапився:

— Про це ми з вами ще побалакаємо. Покищо!

— Московська, київська, місцева! — загукав газетник.

— Дайте місцеву! — покликав газетника Цвет.

— Там подивіться на четвертій сторінці! — кинув на ході Волович.

— На кляксу? — спитав Цвет, та Волович уже не чув.

Надвечір з'ясувалось, що крига рушить може аж на ринок і то навряд, отже, відкладати ювілею надалі не було ніякої рації. Підготовчі заходи проти можливої загрози від поводи перемицці теж закінчили вповні і, коли б навіть крига пішла на ранок, потрібно п'ять хвилин часу, щоб подзвонити Цветові й він прибув на греблю керувати особисто вододливними роботами. Тим то й Волович зостався на ювілеї, будучи за голову ювілейної трійки. На електробуді вартував один технік і загін робітників.

Ювілей улаштували в найбільшому міському робітничому клубі, але властива, мабуть, кожному ювілярові скромність і Цвета стримала від

розпитування: чому в найбільшому, в якій формі має відбутись ушанування, хто буде присутній тощо. Втім, коли прибув з дружиною і меншою дочкою Шурою на призначену — восьму — годину до клубу, то все те зрозумів і без розпитування. В коридорі стояло чимало специфічної клубно-театральної публіки, яка завжди і всюди намагається пролізти зайцем. Тепер вона теж натискала на двері й дверяних стійчиків, доказуючи своє право входу звичайними в таких випадках способами — різними членськими книжками, посвідченнями і навіть ліктями. Але стійчики твердо стояли на чаті порядку — пропускали тільки тих, хто мав на руках розіслані інженерно-технічним бюро квітки.

Переддверяний розгاردіш попервах неприсмно вразив Цвета, але тут таки він схаменувся — адже це не звичайна клубна вистава чи вечірка, а його ювілей? Пропустивши поперед себе дружину й дочку, сквапно ввійшов за ними і зупинився при вході, дошкульно вражений — клубна зала повна по вінця, над людьми бренив той своєрідний гул, що буває по театрах і клубах перед піднесенням завіси. Дружина й дочка обернулись до нього — куди йти? Цвет поривом скинув кашкета, глянув уперед чи не набачить де вільного місця бодай для них — і тут у вічі йому впала довга червона бинда, простягнена понад сценою:

— Привіт ювіляріві, що пліч-о-пліч з робітничою клясою бере участь у будівництві соціалізму!

— Товаришу Цвет, будьте ласкаві, ідіть наперед, — побачивши Цвета в невизначеному стані, прийшов на поміч дверний стійчик, — там у першому ряду є вільні місця.

— Дуже дякую! — вклонився стійчикові. — Ходім наперед! — торкнув дружину й дочку.

З опущеною головою потрапляв іти за дружиною й дочкою, пробиваючись залюдненим проходом — і враз до вух долетів тихий шелест:

— Інженер Цвет! Інженер Цвет!

Хтось рвучко заляскав у долоні, хтось підхопив — третій, четвертий і от — уся зала загула від аплодисментів. Схвильований, не тямлячи, як на таку зустріч реагувати, закланявся то в один, то в другий бік, як артист, і майже підштовхував дружину й дочку, щоб швидше зійти з очей многорукої залі.

Перший ряд також був увесь засаджений і це зовсім вибило Цвета з колії. І коли дружина з дочкою, не знати чого, повернули ліворуч, пішов за ними машинально, а як вони біля когось зупинились — став і собі. Перед ним сиділи: старша дочка Женя, Женін чоловік Льодік і помічник Волович.

Волович! Як у хвилини незлагод він давав йому підсвідому твердість, так і тепер, у хвилини найбільшого зворушення, Цвет відчув, що має на що опертись. Тепер його не страшить найбучніше вшанування.

В радості забув за дочку й зятя, що їх сьогодні ще не бачив, а обома руками схопив руку Воловича, якого сьогодні бачив уже два рази. Волович був одягнений у новенький, може тільки від кравця, костюм і це ще більш зворушило Цвета. За тим привітався з дочкою і зятем. Почали підходити родичі, знайомі й товариші особисто вітати ювіляра. Цвет усім відповідав одно й теж — „дякую“ і злегка, незрозуміло, конфузився. Тим то і заяву завжди акуратного Воловича, що пора починати засідання, зустрів удоволено, поклонився всім, що не встигли йому потиснути руку і пішов, як за поводитирем, за ним на сцену.

Справа складу президії й порядку виступів забрала не більше п'яти хвилин. Бюро ухвалило, що головувати буде той же Волович, що ювіляр сидітиме поруч з головою і ще щось там, чого Цвет не дослухав. З того часу,

як Волович вивів його на сцену, він ще й відчув безсоромне школярське хвилювання і сприймав усі розпорядки безвольно, з рівною усмішкою.

— Бачите? — постукав Волович по повній теці, що лежала на столі-кові, — не лякайтесь, привітання!

— Добре, не буду! — оджартувався.

Волович подзвонив і дав знак, щоб підіймали завісу.

Цветові не раз доводилось виступати на великих зборах і з'їздах, бачити перед собою силу силенну людей, але ниньки, коли відкрилась завіса, серце йому так затьохкало, що він аж знітився. Бляск од світла пішов по залі туманом, окремих людей не було, — було одно розпливчате, многолике обличчя.

Гамір почав ущухати з перших рядів, одкочувався назад, назад і сховався в коридорі за зачиненими дверима.

— Товариші! — почав Волович. — З доручення бюро інженерно-технічної секції та ювілейної трійки, урочисте засідання секції разом з представниками від партійних, професійних і радянських організацій з приводу тридцятип'ятилітнього перебування на посту інженера — члена нашої секції, Віталія Віталєвича Цвета — оголошую відкритим!

Наче це були не звичайні слова, що ними відкривають усякі врочисті збори, а крилатий льозунг, що може запалити екзальтованих слухачів на божевільні вчинки і виступи, знялись такі оплески. Члени ювілейної трійки, що сиділи за столом, повставали і почали плескати в долоні, далі Волович теж не витримав своєї офіційності і пішов за прикладом двох членів трійки.

Цвет підвівся тремтливий, стиснув свої руки ніби на ручкання й зробив тряский рух на залю, мовляв, усім він відповідає міцним потиском руки. Многолика заля піднялась і зчинила цілу бурю. Тоді йому задріжало в колінах — од неперевершеного чуття. Здавалось — од усієї сили людей на охляп ударяє в груди, дає тілу міць, здавалось — він сам, своїми руками може збудувати найбільшу електростанцію, а не тільки керувати будовою.

Пропозицію члена ювілейної трійки про склад президії аудиторія так само підтвердила оплесками, після чого, коли президія розсілась за стіл, Волович узяв перше слово. Його доповідь була вступною до вечора — він говорив про життя й діяльність ювілярову, — говорив на підставі тих відомостей, що їх узяв від самого Цвета. Тим то Цвет у промову міг і не вслухатися. Він дивився в зікрату залю — публіка, виявлялось, ушитувала навіть авансцену — поступово відрізняв окремі обличчя. Які вони всі милі, хороші, рідні, незнайомі, чужі, мужчини, жінчини! Йому зненацька приходить у голову — мабуть і вмерти було б легко в оточенні такої — о громади, де багато світла, ясности і рідности. Всі пильно пантрують його — Цвет не витримує сконденсованого погляду багатьох людей, спускає очі додолу.

— За радянської влади, під орудою ювіляра, будується другу велику споруду, — доходять до нього Воловичеві слова. — Про першу, цегельню красового масштаба, я не буду говорити, в усіх вас вона на очах — і робота її й користь од неї — я, маючи нагоду, хочу в коротких словах зупинитись на роботі майбутньої вашої електростанції...

Цвет знає добре, що дасть будована ним електростанція — можна й не слухати уважно. Він знов дивиться на залю, ловить очі й увагу аудиторії — як вона сприймає Воловичеву промову. Так, він бачив перед собою багато всляких аудиторій, зборів, з'їздів і конференцій, доповідав їм про те саме, про що тепер говорить Волович, і, правду сказати, ніколи не сподівався бачити такої аудиторії, що от сидить перед ним. На всіх зборах, з'їздах,

конференціях — доконче є певний момент чи то ідейного примусу, чи то службового обов'язку, чи може навіть зиску, — прийти ж доброхотно, безкорисно шанувати якогось інженера, заповнити вщерть велику залю, пускати в діло лікті, щоб тільки потрапити в середину — це щось інакше. Виходить, Волович не бреше, коли каже, що в нас особливою пошаною користуються творці, будівники? Виходить, тридцятип'ятилітню працю вони сприймають не так легковажно, як він про те думав уранці? Виходить, може трапитись і таке?.. — Враз нагадує Воловичеву проблему про кохання сучасних жінок і конкретний з того висновок щодо самого себе.

— І, нарешті, четверте завдання нової електростанції... — мов крізь туман, доходить до нього Воловичева промова, — електрифікація села довкола в радіусі 20 кілометрів...

Вона ж, казав Іван Якович, мала бути на ювілей? — зиркає з-під лоба на залю. Легітний холодок проходить під коліньми — зікрата заля знов спливаєсь в одно суцільне і йому коштує чимало напруження, щоб уловлювати окремі обличчя. Воно десь тут, воно в цю мить дивиться на нього, хороше дівча! Та де ж воно, яке? Очі настирливо впиваються в жіночі обличчя, нишпорять по головах то ліворуч то праворуч — шукай того, кого не знаєш! Втім Цветові здається, що він її набачить, виділить з-поміж інших жінок — по молодості, по юній задержуватості, по особливому блиску очей — упізнає. Молода задержуватість і ясний блиск очей — не знати, чи має такі властивості невідома дівчина — та він переконаний, що воно так, вона така — його хороша. Треба тільки уважніше пошукати.

Ювіляр сідає зручніше, обпирається бородою на стоячу руку й починає з лівої сторони оглядати всіх жінок, для певности — порядно. Не пропускаючи жодного жіночого обличчя й жодного ряду, обводить очима ряд за рядом аж доки сягає зір — і тут спадає на думку: а що, коли вона сидить так далеко ззаду, що він і не дістане своїми короткозорими очима? Адже вони, таких літ дівчатка, соромливі? Але зараз же й відкидає цю думку: раз він їй до вподоби, то напевне вона сіла десь поблизу — щоб його краще бачити, щоб добре чути все, що говоритимуть про нього.

Змів позу, наче йому незручно було сидіти, щоб випробуванням уже способом огледіти праву половину залі. Пробіг нашвидку по кількох чоловічих головах першого ряду й уважніше затримався на першій жінчині — Шура? — сквапно пройнялися очі соромом. — Дочка Шура? — А поруч — Софі? — прищурився. — Дружина Софі, дочка Женя, зять Людик з онуком Вовою на руках? — одвернувся мерщій, почувивши себе так, як би вони гуртом спіймали його на одвертому блудстві.

— Справді — сором! — поклав долоню на лоба. — Старе одоробало, а думає, як двадцятилітній блазень... Про що він балакає? — повертається очима до Воловича — краще слухати — адже напевне брав для доповіді вказівки в партійному комітеті? — аніж думати про всяку неподібну дурницю.

— І от, уявіть собі, — на переході ловить Воловичеві слова, — темна — темна ніч. Уявіть також, що ви якимось побитом такої темної ночі піднеслись високо над землею — перед вами, кажучи гіперболічно — вся наша Республіка. Що ви бачите. Сотні кол островів з двадцятикілометровими, стокілометровими радіусами світла. Подобається вам така картинка? Га? Та на цьому не кінець, не кінець! Островів щорік більшатиме, більшатиме і нарешті, в недалекому нарешті — вони зіллються в море, в океан! Темені більше нема!.. Ночі більше нема!.. Там, де була суцільна ніч — чуєте? — нема більше ночі!.. Є тільки день!..

Останні слова Волович майже викрикнув — заля в захваті згрудилась і надпоривно вибухла оплесками. Заплескали також і члени

президії зборів за столом. Цвет, сприймаючи оплески на свою адресу, зігнувся на стіл.

Мабуть з хвилину довелося Воловичеві чекати, поки всі вгамувалися. І він почав знов:

— Я міг би навести силу силенну прикладів для характеристики інженера Цвета — як робітника, як громадянина, як товариша — але не буду зловживати часом, щоб дати змогу й іншим висловити свої думки й почування, оголосити отцю паку привітань, що надійшли на ім'я ювіляра, — тому кінчаю. Не відступаючи від традиції — як і всяке привітання хочу й своє слово закінчити побажанням. Яким побажанням? До відкриття зборів я чув особисті привітання й побажання Віталію Вітальєвичу від родичів, знайомих і товаришів. Здебільшого, чого вони бажали іменинникові? Жити до ста років. Побажання це не зле і я його теж бажаю Віталію Вітальєвичу. Але тут же зроблю деяку примітку. Що означає жити сто років? Якщо людина живе на світі, перефразовуючи слова поета, гнилою колодою, то для неї й двісті років нічого не допоможуть. Інша людина в п'ятдесят років зробить більше, як інша в двісті. Отже, вітаючи ювіляра з славним тридцятиліттям роботи, я від імени інженерно - технічної секції й свого особисто, бажаю вам, дорогий Віталію Вітальєвичу, жити понад сто років! і збудувати, принаймні, ще два таких електробуди!.. Сердечно вас вітаю, товариша й учителя!

Волович протягнув Цветові руку і Цвет, притьмом скочивши під рясні оплески аудиторії, обійняв лівою рукою помічника за шию й тричі поцілував. Відтак швидко сів на крісло й нагнувся — з очей вислизло дві нездержних сльози.

Першим за Воловичем виступив з привітанням представник окрпаркому. Цвет як не намагався вслухатись у його слова — адже висловлюється думка партії, — а всеж палка промова представника партійного комітету ішла йому певз вуха. З усього тільки одне слово й билось у слух, — це слово — „шахтинці“, що його промовець одміняв на всі відмінки. Розчулений, подивився на своїх — дружина витерла хусточкою очі і це ще більш розстроювало. Щоб не вчинити якої привселюдної глупоти, перевів очі обіч на Воловича — заразитись його витримкою — помічник теж позирав у бік дружини й дочок і легенько посміхався. Кому це він? — зацікавило Цвета. Повівши швидко і непомітно напрямком Волсвичевого зору, Цвет спіймав ясний усміх меншої дочки Шури. Ій? З нею переглядається? забігали тремітно повіки. Невже й тут його чекає радість? — зробив вигляд, що нічого не примітив. Як він цього не міг бачити раніш? А може помилився. Може нічого такого нема? Так, це було б хороше, це було б чудово, це було б надзвичайно! Це не Льодік голомозий.

Проблема заміжжя Шуриноного так раптом зацікавила Цвета, що він уже зовсім нічого не чув з того, що говорили привітальники після представника партійного комітету. Щоб потім його спитали, — а - ну, назовіть, хто вас сьогодні вітав? — навряд чи він перерахував би. На стіл перед ним лягали привітальні адреси, грамоти, книги, альбоми, перед очима миготіло безліч осіб, що говорили довше й коротше, що були зодягнуті в сурдуги й піджаки, старі, комсомольці, піонери, — усім він машинально тиснув руки, рівно посміхався — та й годі.

Втім, нічого й не чуючи, йому було незвичайно повно. Чого йому більше бажати? За чим йому шкодувати? Чи багатьох так ушановують і вшанують? Виходить, що боятись за старість нема чого і заздрити молсді нема чого — ти свій життєвий шлях пройшов так, як треба. Діти є — радість є. Ще тільки віддати меншу дочку — і можна на спокій. Тільки не за такого недолугого, як у старшої, а за дужого і міцного, як отцей красний юнак.

Цвет поволі переводить очі з Воловича на Шуру, з Шури на стареньку дружину, потім на Женю, на Льодіка і раптом — що це? Чиї це блиснули очі з другого ряду, між Льодіком і Женею.

Вона!.. — забило дух. Вона!.. — загремтіли коліна.

— Слово на відповідь має ювіляр — Віталій Вітальєвич Цвет! — піднесено виголосив Волович. Та навряд Цвет був би почув навіть голосний виклик, якби бурхливі аплодисменти аудиторії не схаменули його. Він отетеріло сіпонувся і зненацька бовкнув:

— Товариші!

Тут дальші слова йому застрягли в горлі — замість чіткої промови — відповіді, що він її виготовив ще за дня, в голові зчинився жахний розгортіш.

— Шановні товариші!.. збори! — бентежно потер лоба — негавучі оплески тільки й рятували — Я розчулений... Я дуже розчулений вашою увагою до мене, по правді сказати, нічим невидатної людини. Я так розчулений, що мені не хватає слів висловити всього того почуття, що рветься з середини! — виривками набігали ті слова, що вдень стояли в струнких реченнях. — Може я навіть того не вартий, щоб мені таку пошану давати...

— Вартий! — притямом вирвалось із залі, почувся сміх і аплодисменти.

— По вашому вартий, а по-моєму ні! — ляпнув з нечев'я й геть розгубився.

— Так, я любив свою працю! — болюче зморщив лоба. — Я її й тепер люблю!.. — скося зиркнув на Воловича. — Я її буду любити, поки мого життя! — несамохіть прийшло одно речення з проєктованої в день промови. — Я тим більш її буду любити, — підняв голову, — що я не самотний, що все старше покоління, яке любить працю — несамотнє, що воно має надійну зміну, яка росте і вже частково виросла, під гаслом — праця, — значуще повернувся боком до Воловича. — Нова зміна прийшла, йде, буде йти, дужа і пружка — колишніх воловичів, тих воловичів, що далі сільського вола нічого не бачили — (сміх, аплодисменти). — Так, нехай мені пробачить шановний Яків Іванович за такий вираз, але я — від щирого серця, бо воловичі — ім'я збірне. Я бачу, я побачив, що воловичі можуть працювати, що воловичі вміють працювати... Я з радянською владою з початку, а от, признаюсь нині по совісті, боявся за справжню зміну. Тепер ця справа в надійних руках.

Тут Цвет зробив павзу і зрозумів, що він більше не має чого казати. Не має хоч убийся. І як стій та дивись, на пам'ять прийшли кінцеві слова з проєктованої промови, схопився за них.

— Кінчаючи, я хочу виголосити — хай живе праця, хай живе міцна зміна, яка збудує нове життя!..

І хоч промова вийшла куца, проте заля сприйняла її чи не з найбільшою бурхливістю. Цвет ще раз склав на ручкання свої руки і зробив потиск на залу. Волович оголосив вечірку закритою і публіка нехотя почала виходити.

Першою думкою Цветовою було — спитати жартома у Воловича про невідому дівчину, де ж вона, чи не вона, часом, ото сиділа в другому ряді за його сім'єю, але коли отямлено глянув туди, дівчини вже не було. Вона десь так швидко замішалась у публіці, що він ніяк не міг упізнати задеркуватого козирка, хоч і як приглядався до людей.

— Іване Яковичу? — звернувся нишком до помічника, що збирав зі столу ювілейні привітання і папери, — де ж... ви обіцяли?... — і в останню мить схаменувся — фі, як це непристойно, а-ну, той тільки пожартував — ви обіцяли, що з електробуду подзвонять, як там справи? — знайшовся чим замінити.

— Очевидно, ніяких ознак немає, — зрозумівши Цвета, що вони говорять про свою тасмницю, нишком же відповів Волович. — Біля телефона в клубі я поставив був спеціального вартового, а технікові на електробуді наказав тільки що — негайно дзвонити. Раз не дзвонив, виходить, нічого нема. А втім, зараз подзвоню до нього сам, — залишив збирати папери.

— Хай, я підійду сам, — попередив Воловича, цим підкреслюючи, що для нього діло передусім.

З'ясувалось, що появились тільки перші ознаки до скресу — лід почав моцюватись і потроху тріскатись. Щождо можливого початку скресу, то порічні мешканці кажуть, що навряд чи цієї ночі крига піде.

Одночасно технік повідомляв, що довкола греблі зірвано всю кригу, як йому було дано завдання, таким робом, усі підготовчі роботи закінчено.

Отже, негайної потреби у вартуванні на греблі й участі не то Цвета, а навіть Воловича не було, і Цвет, попередивши техніка, щоб той надалі дзвонив йому на квартиру, забрав Воловича, близьких родичів, і декого зі знайомих і всі рушили на іменинну вечірку. Якщо в клубі шанували його, як інженера, то вдома мали шанувати — як батька, родича і друга, що прожив шістдесят років. Гостей запросили завчасу, щоб на ювілеї не бігати й не шукати. Вечірка мала бути щонайскромніша, для обмеженої кількості людей, що ніби випадково зійшлися після ювілейного вшанування з клубу, щоб не дуже впадало у вічі й потім не говорили по місту. Але, як завжди на всякій оказії, гостей набралось більше, ніж чекали і багато таких, що тільки можна було дивом дивуватись — як і чого вони тут опинились?

Проте, бувши в доброму гуморі, Цвет не перечив і проти непроханих гостей.

Час був пізній, після ювілею усіма володів настрій непримушений, тим то містились за столами без упрохувань, хто де запосів. Втім, усі намоглися, щоб ювіляр сів поруч з дружиною й обоє старі сіли за одним кінцем столу, як молоді. Волович, пустуючи в оточенні Шури й Жені, розташувались у протилежному кінці.

Зголоднілі, так само без упрохувань і навіть без тостів (наговорились на офіційному ювілеї), заповідливо взялись до вечері. І аж, коли втамували перший голод, розв'язались язики, заговорили, почали вітати ювіляра по домашньому, заставили обох старих поцілуватись. Тоді, зібравши всіх увагу, взявся виголосити домашнього тоста Волович. Почав з звичайного звернення — „товариші“ і далі заходився говорити так серйозно, що Цвет і багато присутніх аж злякались — буде балакати півгодини — гарненький домашній тост! Дехто нишком хотів уже говорити на стороні з своїм сусідом чи сусідкою, тільки тому, що говорив Волович, усяк намагався себе стримати. Тимчасом, декому, хто слухав уважніше, поступово починало прояснюватись, а на обличчя лягала зрадлива усмішка. І щодалі Волович говорив, то більше обличчів вирівнювалось, то виразніше додука перетворювалась на недозрозумілу зацікавленість. Хто, де, щось похоче говорив? А здогадливіші вже реготали нестримно, а обидві Цветові дочки, що сиділи обіруч Воловича, лягали вже від сміху на стіл.

— Що він балакає? — питали нерозторопно один в одного ті, що нічого не тямили.

— „Чого вони залягаються? — дивлячись на дочок, не розумів Цвет. А не розуміючи думав: — трохи негаразд, що вони біля нього так уживаються — це надто впадає в очі всім. Може скластись враження, що ми до нього підлещуємося, як до комуніста.

І тільки, коли Волович почав виголошувати гасла, всі, хто був на ювілеї, за винятком одного Цвета, втямили, що Волович удадо з'імітував ювілейне привітання представника спілки медсанпраці. Гості влаштували

імітаторові овацію, зачовгали кріслами, обступили його тісним кільцем, намагаючись потиснути йому залюбки руку. Хтось узяв кілька акордів на піаніно і вечір була зірвана — молодь заходилась приймати столи, щоб звільнити кімнату для танців. Для старих принесли одного стола з наїдками і напитками в побічну кімнату, — почались танці. Цвет, побувши з старими за столом доти, доки всі вволились їжею і питвом і розсілись за преферанса, вийшов з кількома старшими товаришами „подивитись на молодь“. Женін чоловік правив за диригента в танцях, його верескливий голос резонував Цвета по вухах так, що він аж примружився і притьом сів на крісло біля стіни.

— „Справедливий Льодік! — подумав неприязно про зятя. — Йому й ім'я таке пасує.

Слідкуючи за Воловичем, як той танцює, Цвет думав: який він справді, цей Волович, цікавий — розумний, веселий, забавний. Було б справді не згірше мати такого зятя. Але як до нього тулиться, як дивиться йому в очі — Женя? Що вона — здуріла чи що? І в танцях і в перервах не відпускає його від себе. При чоловікові, маючи дитину, таке вичворати? Це ж упадає в очі всім стороннім? Де ж то Шура? — принагідно зацікавило Цвета. Шура сиділа в куточку, одинока і сумна, відмовляла всім, хто підходив до неї йти танцювати, а з-під лоба сердито зиркала на Воловича з Женею. Цвет розумів Шурин настрій, він, щоб міг, сам устрям би в це діло — що за свинство? Невже Женя не бачить, що Волович подобається Шурі, невідомо чи вона не тямить, що в таких випадках не перешкоджати, а сприяти всіляко треба зближенню. Цвета починало сердити. І коли Волович таки вирвався від Жені й запросив танцювати Шуру, він зрадів за меншу дочку, як за себе. Проте Волович довго не водився з Шурою — перетанцював раз і за інших, але Шура після того не відмовляла й іншим.

— „Це почасти добре, — міркував Цвет про Воловичеву поведінку, — бо коли б він весь час був тільки з Шурою, то зараз же почнуть різні кумушки всіляко патякати. — Він з чорта хитрий! — розгортав думку, пантруючи Воловича, — вміє з старими й молодими... І звідки він, простий мужичок, навчився такого поводження, що дочки й жінки найвизначніших інженерів, лікарів, адвокатів, можна сказати, цвіта міста, шукають його близькості, уваги, погляду? Навчився цього чи це в нього природне? — І ще думав: — Як ми, наша каста, так звані колишні, швидко забуваємо за те колишнє, пристосовуємось до нових владарів і господарів? Що було недавно? Як падали на груди офіцерам, заприсягались у вірності на віки вічні отці самі, що допіру ввиваються біля курлапого мужика? Як намагаються, щоб заслужити його увагу, балакати по-українськи, плутаючись і збиваючись?

А надто відразна була Цветові в цей момент офіцерська вдова, що понад міру вихваляла українську мову і виставлялась перед Воловичем. А як ще недавно ставилась до більшовиків і не тільки до них, а навіть до нього, Цвета, що був за більшовиків, що пішов до них працювати?

Одірвавшись од замріяння — думок, Цвет побачив, що біля нього нікого нема, що він сидить один, хоч перед ним довкола нього сиділо кількох гостей. В кутку, оточений всіма присутніми, Волович щось розповідав, мабуть, веселе, бо всі голосно сміялись. Від самотності Цветові раптом зробилось досадно. От хто цікавить, хто їх ювіляр, а не він, заслужений інженер! Що їм за інтерес до шостидесяти років життя, до тридцяти п'яти років роботи? — Онде їхній кумір! А ти прожив своє, проробив своє — і набік!

До Цвета знечев'я повернувся ранковий настрій: усі ці ювілеї, — це тільки для того, щоб виразніше відтінити твою старість, твою негідність.

Йому нараз закортіло перервати Воловичеву розповідь, дружній сміх гостей, забаглося звернути на себе увагу, показати, що в ньому ще живе така сила, яка може керувати й цим їхнім новим куміром.

— Товаришу Воловичу! — кликнув поважно, але гостро.

Оповідання нагло перервалось і сміх ущух.

— Чого Віталію Вітальєвичу? — лагідно підійшов помічник.

Помічникова лагода ніяк не в'язалась із Цветою досадою, — тим то вона параліжувала зайве Цвєтєве властолюбство в самому зародкові. Проте Цвєтові одступати не хотілось.

— Я думаю, Якове Івановичу, — заговорив м'якше, але так, щоб усі чули, — одному з нас треба піти на електробуд. Телефон телефоном, а все ж безпечніше бути комусь з інженерів на місці. А - ну крига рушить неждано — поки то добіжиш? Я трохи втомився, то чи не пішли б, з своєї ласки, ви?

— Я щойно про це саме думав, Віталію Вітальєвичу, і негайно йду. Звичайно, ви спочиньте.

Воловичева відповідь остаточно обрізала Цвєта — стало ніяково за свій владний, нікому непотрібний наказ. І щоб затушкувати перед гостями виниклий дисонанс, сказав:

— Ви, голубе, підіть, а я трошки спочину — шостидесятилітній ювілей, нічого не попишете, дається в знаки, — посміхнувся з удалого виходу. — І тільки найменша ознака появиться, що крига рушає — негайно дзвоніть. Я апарата поставлю біля самого вуха.

— Я думаю, що ви можете спати спокійно — коли що, я й сам здолаю впоратись.

Що це, реванш на мій офіційний тон? — нахмурився Цвєт.

— Ні ви вже краще на себе одного не спускайтесь! — похмурився, — все ж сьогодні мій тридцятип'ятилітній ювілей... — чуть - чуть не додав — „а ви працюєте два роки“, — зараз же дзвоніть.

— О, прошу, Віталіє Вітальєвичу, мені це нічого не коштуватиме! — легенько посміхнувся.

— Отак найкраще! — велично підвівся. — Моя найщиріша подяка всім гостям за вшанування і... спокійної ночі! — вклонився і повільною ступою пройшов у другу кімнату, де запеклі товариші — старички ще й досі різались у „пульки“.

— Якове Івановичу, і я з вами йду на кригу! — долетіло враз до Цвєта — сказала Жєня.

— І я — підхопила офіцерська вдова.

— І я!.. І я!.. — посипались горохом голоси.

— „Он як вони відповідають на мою владність? — нервово зморщився, ступив мерщій до спальні й сердито стукнув за собою дверима.

Настирливе дзвеніння телефону розбудило Цвєта на світанку. Волович говорив, що, попри всі гадання, крига рушає, а разом з тим підіймається вода. Отже, якщо Віталій Вітальєвич виспався, то він просив би прибути на будівництво, тим більш, що треба остаточно розв'язати справу з додатковими пожежними смоками.

Цвєтові вчулось у Воловичевім голосі тремтіння і він з удоволенням подумав: ага, робітнички, кричите на гвалт? А коли небезпеки нема — які герої? — І з молодого силою зіскочив з ліжка!

Вірна подруга життя в усі дні горя й радощів — старенька дружина сама закутала йому теплим кашне шию, щоб не простудився (весняна вода — легко простудитись!). Цвєт, розчулившись від подружньої уваги і зніяковівши за свої вчорашні легковажні думки про якусь там мітичну

дівчину, нагнувся до дружининоі руки й поцілував. А що цього він не робив хто й зна кілька вже років, то не мало здивував дружину.

— Бережи себе, Віто, будь обережний там з кригою! — допитливо заглянула в очі, застібуючи йому в пальті гудзики.

— Таке кажеш! — болізно посміхнувся, — що я, маленький, на кризі стану їздити?

— Не на кризі, а все ж...

— Ах, ти моя старушка! — радісно стиснув їй обидві руки. — Постаріли ми з тобою, гай, як постаріли! Ювілей — воно і радісно і тужно. Шістдесят років прожити — не до електростанції перейти. Вчора, коли я сидів за столом у клубі й дивився на тебе, думав: як ще ніби недавно, ніби вчора...

Тут Цвет побачив, що дружинині очі поїнялися слізьми і водночас відчув, як йому під горло підпливає м'ясна грудка — от - от не втримається, й він, заголосить по-дитячому. Проте зібрав усю владу над собою, сказав:

— Та нічого, ще проживемо! — випустив її руки й мерщій вийшов.

— Снідати прийдеш чи заслати? — крізь сльози крикнула дружина, та він уже був на дворі.

До половини дороги ще був під враженням щойно пережитого і відчутного, але коли в сірому тлі провесняного ранку вигулькнув величезний димар нової електростанції, пішов твердіше. Згадалось учорашнє Жоржеве запитання — тремітний весняний холодок пройняв тіло.

Уже здаля, в ранішній тиші, було чути шум річки. На дорозі то там, то там, зустрічались поодинокі й гуртками аматори весняної поводи, що йшли на річку, а деякі, ранніші, навіть повертались уже додому.

І що ближче до електростанції, то рух людей більшав, а над самою річкою весь високий беріг був ушикований людьми, переважно молоддю.

— Одне, які ранні! — заздрісно подумав Цвет і згадав, що колись, за юнацьких літ, будиши гімназистом, він теж не пропускав жодного криголаму. Од цього спомину засклило на серці, але ж близькість електростанції і щільний натовп, що поміж нього доводилось проходити, щоб спуститись з пагорка на низ, одволодали — Цвет зробився внутрішньо сухіший і зовнішньо офіційний. Проте й так він не зминув кинути бистрий погляд по стовпищу: очі йому раптом зачепились на задиркувату козиркові дівочого кашкета, що... що так збентежив його вчора на вечері в клубі. Шостидесятилітнє серце Цветове тремтливо заскакало, зненацька він трохи не спіткнувся на рівній стежці, коли гострі тернові очиці стрункого підлітка впали йому в окуляри.

— Інженер Цвет! Інженер Цвет! — нараз догнав його перешепіт юрби, але зайвий доказ своєї інженерської популярності серед мас на цей раз торкнув Цвета тільки поверхово. Його притьмом заклопотало інше — з кимсь вона чи стоїть одна? В людській гущі того не було примітно, так, немов якийсь молодий хлопчак надто близько тупцював біля неї, але хіба мало людей загалом стоїть на березі, втім, хіба мало блазнів завжди намагається крутитися на очах гарненької дівчинки, хоч вона на них і не дивилась? Кортіло обернутись назад, побачити — і стримував себе через силу. І вже як спустився по кам'яних східцях з невисокого пагорка вниз, щось непереможне потягнуло голову назад — дівча вийшло наперед і стояло над самим урвищем, ризикуючи від найнезначнішого необережного поруху скотитись по острокольному камінні долі.

— Хороша! — послав їй нишком свою ніжну радість.

Тепер у Цвета не було ніяких вагань, що це є та сама дівчина, про яку говорив Волович. Треба лише обачно, ніби за жарт, вивідати в нього

яка вона з себе, а потім, коли ще буде стояти на березі, ніби невзначай спитати чи це вона.

За цим Цвет рішуче став обличчям до електробуду, скерувавши насамперед зір на греблю: величезна крига напирала, билась об гребельну перемичку, зверху на перемичці ходили гуртами з довгими очепами робітники й напружено одпихали кригу поза перемичку, у відкрите річище. Поміж робітниками нервово метушився Волович. Якщо рівень льоду вчора стояв нижче від верху перемички на два метри, то тепер Цвет побачив, що перемичка виглядає з криги не більше, як на півметра. Рівень, якого не передбачали метеорологи. А це ж тільки початок.

Цвета сіпнув холод і він на одну секунду заляк. Але в другу секунду вже гнався на всіх ногах до греблі. Втім, біжучи, йому вдарив проблиск: зовсім не гаразд наганяти на робочих і технічний персонал тривогу. Передусім, у таких випадках — витриманість і спокій.

І справді, коли зійшов на перемичку, заволодів собою незвичайно. Крім того побачив, що, властиво, й небезпеки визначеної нема, яка щойно ввиділась йому з боку. Правда, рівень води стояв високий, але не так надто високий, робітники за виграшки одштовхували очепами крижини від перемички, Волович безтурботно, з руками за спиною, походжав одинок по греблі, люди біля смоків у котловані без діла палили й шуткували.

— Ну, що, як наші діла? — замість привітання зустрівся з Воловичем.

— Попервах — ніби нічого, — спроквола відказав помічник, невідомо, як буде далі.

— Буде добре й далі!.. — вдавано - бадьоро хитнув головою. — Щоб у нас з вами та було погано? — насилу видушив з себе усміх. — Давайте от краще оглянемо перемичку і греблю.

— А як же з додатковими смоками від пожежні! — спитав згодом Волович. — Будемо викликати чи ні?

— Від пожежні? — помічникова упалість лягала дражливим тягарем на Цвета. — Обійдемося і цими! — категорично одрізав, хоч дотепер і сам гадав викликати. — Ви що ж, Іване Яковичу, не виспались, що у вас такий хмурий вигляд! Я вам раджу піти зараз поспати... Та компанія, що з вами пішла, довго тут була?..

— Ні, не дуже. — Цветові здалось — помічник розгубився. — А щодо спочинку, то я й ще ніч можу не спати, — вирівнявся. — Бувало, за свого юнацтва, коли я ще господарив на селі в батька, іноді по три ночі поспіль не спалось: удень на полі, вночі з кіньми та ще й до дівчат поскочиш! — ніяково посміхнувся.

— То колись було, як ще ви були дужим неспокушеним селяком! — мимохіть глянув на пагорок, на стовпище людей і згадав за дівчину. — А тепер ви той же інтелігент, з усіма інтелігентськими слабостями і вадами... Тоді, хоч не спали три ночі, то напевне синців під очима не було, а нині не спали ніч і онде - які синці... Так, з перемичкою ніяких змін не сталося, давайте зійдемо на беріг... до електробуду!.. — поправився, маючи на увазі дівчину.

— Можливо, дуже можливо, Віталію Віталєвичу! — без вагання пішов за Цветом Волович. — А все ж чого бик навик, то й у череді реве. Так і я.

— Чого бик навик, то й у череді реве? Ха - ха - ха! — недоречно, але, щоб підняти настрій помічників, засміявся. — Іменно, ви це дуже гарно сказали. — Вдумавшись у слова, припам'ятав свої вчорашні розумування. — „А хитрий з біса парубок“! — пильно подивився на Воловича і раптом схаменився — чи нема тут з помічникового боку якогось підступу? — Це що ж, приказка така? — спитав щоб замняти і сміх і зауваження.

— Приказка! — Воловичів вигляд не виявляв, здавалось, ніякої скованої каверзи.

— Перший раз од вас чую! — сміливо зиркнув на пагорок — дівчина стояла на тому ж місці, зовсім не зважаючи на двох пацанів, що вертілись їй по боках. Вона пильно дивилась сюди, на нього, на Цвета.

— Да, в народі є дуже життєві приказки! — перегада, зауважив Волович, та Цвет того не почув. Він думав про інше — в який спосіб спитати помічника, чи то вона чи ні? Ні з того ні з цього разом бабахнути — то ж сором, старий балбес уявив про себе таке, що й купи не тримається. Ще аби при нагоді, на відповідну тему розмовлявши..

— „Хіба? — раптом одшукався вихід — Безперечно так! Проходячи повз натовп, він ніби ненавмисне зверне помічникову увагу на цю дівчину, мовляв, куди йому, Воловичеві, бути селюком, коли на нього он-які міські дівчатка заглядаються чи щобудь подібне — і тоді все з'ясується.

Але тільки вони ізрівнялись з юрбою так, що саме було питати, як увагу обох неочікувано одвернув побічний трапунок.

Якось дівчина чи молодиця, спустившись по кам'яних сходах з пагорка вниз, завзято домагалась іти далі, а сторожевий міліціонер не пускав. Жінчина цілком вільно жестикулювала перед міліцейським носом і показувала на них, Цвета й Воловича.

— Що таке! Хто то?

— Та це Євгенія Вітальєвна! — перший упізнав Волович.

— Женья? — незрозуміло спалахнув Цвет.

— Так! — Волович зірвався й побіг їй на зустріч.

Міліціонер зараз же відступив і Женья — це була справді вона — разом із Воловичем пішла на зустріч Цветові.

— Доброго ранку тобі, таточку! — бадьоро і дзвінко привіталась.

— Доброго ранку, дочко! — відповів неквапно. — Ти чогось до мене?

— Ні, просто прийшла подивитись на кригу.

— Такої! — невдоволений з того, що вона прийшла в такий саме момент, коли він збирався розпитати про ту дівчину і може такої нагоди не буде більше, буркнув Цвет. — Ти ж знаєш, що стороннім сюди заборонено ходити?

— А яка ж я тобі стороння, таточку? От і маєш!.. Бачите, Іване Яковичу, який мій тато зробився черствий чиновник — рідну дочку називає сторонньою. Ви мені не свій і то напевне так не сказали б, — засміялась захоплено.

— Бачите, Євгеніє Вітальєвно...

— Е, то ви теж такий! — не дослухавши, що Волович мав сказати, похнюпилась. — В такому разі ви обидва — черстві чиновники і я йду додому.

— Ви мене не дослухали, — переступив їй дорогу, — і зробили неправильний висновок... Я хотів сказати, що тут головний начальник Віталій Вітальєвич, а я тільки підлеглий, отже, мушу коритись його правилам.

— Жарти чи іронія? — зміряв помічника. — Наче б жарти.

— Що ж із тобою робити? Зоставайся на недовго, а то ще не так обізваєш, — свідомо повернув на жарт.

— Добре, я зостанусь тільки з цікавості до криги, але запам'ятайте — ні одному ні другому такої зустрічі не забуду!

Жоден з інженерів нічого їй не відказав — Волович смутно дивився на річку, Цвет, невдоволено, на пагорок.

— Чого ви мовчите, чого ви стоїте? — по павзі присікалась Женья. — Це мені подобається! — Я прийшла, щоб за півкілометра дивитись на кригу? Я й на горбі могла б такого вдовolenня зазнати. Ведіть мене на річку, щоб крига билась об ноги!

Цвет мимохідь зловив якийсь значущий погляд Женін у бік Воловича — чи не змовились вони зустрітись? — вразливо проясніло йому.

— Залюбки, Євгенія Віталіївна, ходімо! — одірвався від споглядання Волович.

— Так той, Іване Яковичу, ви їй покажіть та й нехай іде до дитини, а я зайду в будинок електростанції.

— Ти, тату, мабуть сьогодні встав на ліву ногу чи що? — визвірилась Женя.

— Йди - йди! — кивнув головою й одчипного рушив до будинку електростанції.

Але коли одійшов трохи й оглянувся, то побачив, що Женя мабуть зовсім забула за батьківську неприязнь — занадто вже завзято щебетала до Воловича.

— Звар'ятіла молодиця! — буркнув собі під ніс і ввійшов до електровні. А що робити йому тут було нічого, то знечев'я обходив долишній поверх, піднявся на другий і став дивитись через вікно на річку, на перемичку. Женя стояла з Воловичем над самою водою, трималась Воловичеві за руку.

— Не гаразд, — подумав Цвет, — не пасує помічникові інженера при службових обов'язках прохолоджуватись з жінками під ручку.

Втім відтягнуло йому увагу інше — крига справді трохи не билась їм об ноги, як того бажала Женя. Звідси, з високости, гребля і перемичка — виглядали з розлюченої стихії, як кволий островець, от - от, здавалось, вона зібгає островця під себе, потопить, знесе на гамуз.

— „Треба робити щось певніше, ніж одні очепи, пора, либонь, захищати перемичку м шками з п ском.

Знов згадалось учорашнє Жоржеве запитання про греблю — і збентежено спустився долі.

Проходячи повз людський натовп, він уже не пам'ятав за дівчину — швидше б кликати Воловича на пораду. І тільки нещодавнє настановлення не виявляти на людях тривоги схаменуло. Неквапно зупинився над котлованом перемички: що за дивина, що досі зовсім не просочується вода? Не розмерзлось, чи що? Невже встоїмо без пошкоджень? — сподівано вирівнявся в бік берегового натовпу. Але дівчини вже не було видно. Пішла! — з тихим сумом мусів визнати. А все через неї! — люто подивився в напрямку Жені. — І де її вискіпало?.. — І загалом, пора її випроводити. Намірівся йти, щоб нагадати. Але Женя з Воловичем ішли до нього. От і добре, спровадимо і порадимось серйозно, що діяти. Ніби заклопотаний якимись глибокими думками, невизначено наставився в простір ріки.

— Ти чого замріявся, таточку? — Женя взяла ніжно під руку.

Цветові завжди подобався незлобивий характер старшої дочки, а коли вона до нього ще й пестливо пригорнулась, він моментально забув за всю свою до неї тимчасову неприязнь.

— Еге, коли б ви знали, про що Віталій Віталійович мріє... — лукаво моргнув Волович. — А ми, Віталію Віталійовичу, щойно гаряче сперечалися з Євгенією Віталіївною, — раптово перевів мову.

— Про що ж саме ви сперечалися? — зацікавився, але навмисне з таким виглядом, що мабуть вони сперечалися про якусь незнатищицю.

— Да, татку, скажи ти — хіба не правда, що в них, от, селянах, закладені невичерпані сили — фізичні й духовні? Що нам, містянам, ніколи з ними не зрівнятись? От хоч би порівняти мого благовірного супруга з містером Воловичем.

— Он ви про що? — не на жарти здивувало Цвета отак поставлене питання — він ніяк не думав, що Женя може зняти балачку на таку серйозну тему.

— А я Євгенії Вітальєвні доказую,—зараз же підхопив Волович,—що вона в першому твердженні глибоко помиляється. Сухоти, неврастенії й психостенії, ревматизми, пороки серця і безліч інших, що їх чомусь і досі дехто називає міськими слабостями — побутове явище на селі... Славнозвісна соромлива Маруся з більшим поспіхом і більше робить абортів, ніж вінків плете з волошок і пом'яків... Та й не однакове воно, село, тут неможна ттк узагальнювати.

Женя, після останнього Воловичевого, речення коротку часину стояла мовчазна і якась зібрана в собі, відтак підхопила обох, батька і Воловича під руки і насильно підвела їх над саму воду. Всі троє мовчки дивились у вир.

Допіру Цвет не тільки бачив, а й відчував, як Женя, ніби страхаючись криги, тулилась до помічника, якими покірними, з блискучою імлюю, очима, ловила його чоловічки. Так усією істотою жінчини липнуть до мужчин, коли хочуть пожаліти або віддатись,—знав Цвет.

— Тобі, дочко, пора йти! — такий здогад враз одволодав Цвета,—нам з Іваном Яковичем треба про дещо порадитись.

Волович одірвав очі від криги й наставився примружено на Цвета—було видно, він хотів утямити без розмови, про що йтиме рада — позір йому поволі набрав чіткої ясности.

— Я піду,—не заперечувала Женя,—тільки попрошу — проведіть мене бодай до східців.

— Так проведемо її відчипного чи що? — навмисне бадьоро звернувся до помічника.

— З великим задоволенням! — вирівнявся Волович.

— Цебто з великим задоволенням ви хочете мене позбутись? — не випускаючи обох мужчин з - під рук, вивела їх на беріг.

Волович одповів дотепом у стилі свого повсякденного гумору й атмосфера враз була розряджена. Мова зав'язалась легка й непримушена, Женя зробилась надто жвава і піднесена, реготала за всяким Воловичевим словом, пустувала, а пустуючи, заглядала йому глибоко в очі і тремітно, наче від крижаного холоду, тиснула собі до боку його ліктя.

Цвет мимоволі почував під своєю рукою доччине тремтіння й думав: вона йому обов'язково віддасться. Обов'язково! Голомозий дурень, — так Цвет прозивав у хвилини розладу Женіного чоловіка, — не буде знати й відати. Так йому й треба! — роздрочувався Цвет. Йому тільки було шкода Шури.

— Отакого чоловіка, як Іван Якович, ти мені був би висватав, тату! — раптом заявила Женя, але ні Цвет, якого нагло пересмикнуло від Женіної заяви, ні Волович, який напogотовився був одповісти влучно — не встигли їй нічого відказати. В цім часі наздогнав їх електробудський технік і, звертаючись безпосередньо до Воловича, лячно повідомив, що до котлована почала просмоктуватись вода. Звернення техніка саме до Воловича, помічника, ніби тут не було його, головного інженера, прикрс вразило Цвета. Але діло було понад усяку амбіцію і вирвавши руку з - під Женіної, перший шпарко подався до перемички. І вже на ході усвідомив, що в безпосередньому зверненні техніка до помічника нічого образливого нема, що, навпаки, в цьому єсть зайва до нього, Цвета, повага, бо робітники, за всякими дрібними та технічними порадами звикли вдаватись насамперед до помічника. На перемичці вже його наздогнав Волович.

Протьок води до котлована був незначний, але що вода просмокталась не з ґрунту, а з боку, в стіні перемички, стривожило попервах Цвета. Наказавши пустити в роботу одну помпу — ще й для одної роботи не вистачало—ретельно оглянув місце протьоку: звичайне просмоктування води.

До того ж за зиму в стінах перемички, безперечно, попромерзали щілини — й дива нема. Щілини за короткий час замуляться — звичайна ситуація кожної перемички. Може й не доведеться нічим захищати. Аби тільки не перехлюпнуло через верх.

Втім спам'яталось Жоржеве запитання, свої з того висновки, вчорашній бучний ювілей — чи не розумніше запобігти всяким можливостям наперед, хоч і підуть на це зайві видатки?

— Ви як міркуєте, Іване Яковичу, — як завжди, подався за порадою до помічника, — мішки з піском варто закидати зараз чи пождемо?

— Вам краще видно, Віталію Віталевичу... А все ж, по моєму, що нам — шкодувати їх?.. Раз є готові. Давайте накидаємо трохи в місці протіоку — і клопіт з пліч.

— Не хотілось би без потреби надкошторисних видатків робити — вже й так чимало надужили, а втім, хай буде, ваша правда: краще трохи затратитись і бути двічі в небезпеці, ніж зовсім не затратитись і бути небезпечним тільки раз...

— Я ж так і кажу.

— Давайте робочих.

Мішки з піском заготовлені були завчасу, безробітних робочих біржа прислала ще вдосвіта, робота з розпорядження Воловича, почалась негайно. Цвет ретельно обдивився недокінчену частину греблі й виліз із котлована. Що гребля, хоч і недокінчена, встоїть проти всякої поводи, найбільшої люті, він був переконаний. Дарма й думати інакше. За дужчого натиску стихія може зруйнувати перемичку — крига з водою справді тепер напирала шалено, — але гребля? — за греблю Цвет певний більше, ніж за власне здоров'я.

Зліз на самий шпиль перемички й зачав споглядати крижаний вир. Крижана стихія — страхітна, страхітно-приваблива картина. Багато років, щовесни, він її бачив, п'ятдесят — або й більше весен він на неї дивився, і ніколи не падала цікавість дивитись, навпаки, щорік дужче притягає дивитись. Що тягне людину дивитись на стихію? Справді? Що притягнуло оте велике юрбище людей годинами стояти на березі й незмигливо пантрувати божевільний скрегіт і льот стихії? Багато-багато води сплигло перед ним за довге життя. Кришталевої, як дзеркало, шумної, бурхливої, як тепер, у вірі, коли не одвести зору, крутиться голова... Ця дівчина — міт. Міт, може й прекрасний, але міт. І він за нього чіпляється, як потопленик за соломинку. Промине рік, два, даймо десять і він помре, а весна проходитиме щороку і щороку буде скресати річка і щороку приходитиме молодість, нова молодість, а його, Віталія Віталевича Цвета, не буде. Прийдуть інші інженери і їх будуть кохати молоді прекрасні юнки, а за нього, Віталія Віталевича Цвета, забудуть. Такий закон вічного руху. Та що йому до того закону, до того руху, коли його, такого бодай, як він сьогодні, не буде? Не буде! І не буде його цікавити невідоме дівча і не буде його обдурювати дочка Женя своєю розторопною поведінкою.

Перед Цветом нараз кружалами завертіло кригу, воду, верби на тому березі, перемичка під ногами захиталась, мов човен на хвилях моря і тулуб йому в горішній половині хильнувся до виру — напруженням решток сил, останньої свідомости кинув обважнілу голову назад, права нога самохіть поступилась у бік і руками знеобачки зачепився за електричного стовпа.

— Що з вами, Віталію Віталевичу? — в один скік був біля Цвета Волович, що принагідно йшов до нього з якимсь питанням.

Цвет паморочно розплющив очі і збентежено подивився повз Воловича, на робітників: запитав хте, чи ні?

— Закрутилась голова, — зморщив носа, почувавши, як до горла підпливає нудота. — Ви той, Іване Яковичу... з своєї ласки може побудете тут самі... а я зйду на беріг — чогось, розумієте, запаморочилась голова... од криги чи що... Розумієте, ніколи цього не траплялось, а це... ювілей, чи що дається в знаки? — тоскно, замість посміхнутись, як хотів, скривився.

— Прошу, Віталію Вітальєвичу, дуже прошу! — турботливо хотів допомогти начальникові встояти на ногах рівно — та Цвет псміч одхилив. Може вам було б краще поїхати додому?

— Ну, дурниця, вже й пройшло! — навмисне збрехав, щоб не виявити своєї кволости, бо в голові робилось, як у пивному чані. — Од великої води, коли я на неї невідступно дивлюсь, інколи зо мною таке трапляється, — щоб відшкодувати себе за попереднє раптове признання, що з ним ніколи цього не трапляється, став говорити зовсім навпаки. — Тільки вийду на беріг — і зараз назад, аби трошки відійти од великого виру... Як же робота? — перевів балачку й рушив іти, намагаючись не схибнути на ногах.

— Робота йде спірно. Але ж ця вода поглинає мішки, як прірва.

— Настарчимо!.. — вирішив бути бадьорим. — Мало їх наготовлене? Буде все добре!

Волович нічого не відказав, а Цвет, проходячи повз робочих, за своєю завждішною звичкою бути з робітниками продукційно дотепним, мовив:

— Гатіть, хлопці, гатіть! Треба нагодувати цю ненажерну пельку!

— Ми її нагодуємо, товаришу інженере, більше їсти не попросить! — відказав робочий, скориставшись із нагоди, щоб завернути цигарку.

— Так, так!

Потому Цвет спустився з перемички і почвалав берегом, уникаючи дивитись на воду — од цього справді переставала морочитись голова. А в цій хвилі бризнуло сонце, залляло ясно - жовтим сяйвом усю околицю — річку, і береги, і поля по той бік, і пагорок з людьми, і голову — голова сонячно просвітліла теж.

На пагорковій буйно заверещала дітвора, захльобно зареготали юнаки і юнки з рожевими щічками — тієї дівчини не було. Нема!.. Цвета оповила неувялена самотність і він повернув назад.

— „А все Женя!“ — не лихим, але й не добром згадав.

З високого берега вся гребля, вся перемичка і протистояння кризи — було йому на очах. Мов комахи з мішками - подушечками, метушились робочі і жбурляли їх у водяну безодню, інші в льоту підхвачували і одпихали геть кригу, між усіма поважно походжав Волович, застановлявся, щось говорив до робочих, мабуть смішне, бо робочі сміялись і він сам, сміявся.

— А от, коли б я помер — він зробиться головним інженером! — не знати чого раптом хлюпнуло в тямок.

І хоч це припущення не було ні з чим логічно зв'язане — ні з його станом здоров'я, ні з Воловичевим ставленням до нього, як безпосереднього начальника і головного інженера, проте Цветові зробилось на душі відразно. Навіть більше, безпосередньо йому здалось, що Волович умисне пустив сльозу перед Женою про якихось там братів, що померли — не дурень, що жінщинам подобається в чоловікові веселість з невеличкою домішкою отакого собі трагізму. Дуже й дуже не дурень!

По тілі пройшла втома. І зв'язано з цим соталась думка, що поміникова пропозиція „можете вам було б краще поїхати додому“ — є пропозиція одної категорії, одного поля ягода. І розмова з робочими, і дотепи, і сміх — також, мовляв, он який він молодець, має спосіб впливати на працездатність

робочих без його участі. Та й ці, що на пагоркові стоять, нехай бачуть, який він роботящий, тямущий, крім того, що молодий, гарний, станівкий.

Щоб не розстроювати себе геть на дальших висновках, одвернувся від греблі й попростував велично до будинка електростанції — зійти на який час, не бачити. Та не встиг проминути шпилья пагорка з глядачами, як учув за собою тривожний оклик:

— Віталію Вітальєвичу! Віталію Вітальєвичу! — це був технік. — Біда! — захекано стишився, зиркнувши в бік пагорка, — вода лонула цілим потоком!.. Пробила велика діра!..

— Велика? — Цвет зблід. — Не може бути?..

— Так. Швидше ходімо!

Та Цвета не треба було спонукувати. Він біг так, що йому теж назустріч бігли і річка, і беріг, і люди на березі — в раптовому лиховісному притишенні.

Якраз у тому місці, де нещодавно почала просмоктуватись, майже непомітно, вода, тепер Цвет побачив чималого струмка. Струмок був такий потужний, що аж дзюрчав, дно котлована в очах заливалось водою, робочі припинили кидати мішки в воду й зацікавлено слідували за роботою струмка.

— Чого поставали? — окрикнув надпоривно, на останньому складі крик перейшов у вереск. — Виграшку знайшли? Всі гатіть проти цього місця!.. Пустити всі смоки!

— Всі смоки працюють, Віталію Вітальєвичу! — стримуючи тривогу, він ніколи не бачив Цвета в такій бентезі — відповів лагідно Волович.

— Перевести з будівництва робочих на перемичку! Негайно викликати додаткові смоки з пожежі!.. нараз опанував себе.

— Другий прорив! — перевищуючи роботу моторів біля смоків вирізнівся техніків розпач.

Цветові забило дух, він очманіло, бо не в силі був одвести очей, уп'явся в помічника. Робочі, що були взяли за мішки, знов стовпились біля протьоків.

— Та гатіть, чорт візьми, гатіть, — одзіпнув нарешті, схопив мішка й пожбурих у воду.

Волович, запорваний Цветом, теж накинувся на мішки, робочі підштовхнуті завзяттям інженерів, наполягли на роботу знов. Але вже за недовгий час дехто з них почав тривожно поглядати до котлована.

— Тут нагатиш! — обізвався тихо один.

— Тут швидше крига тобою загатить річку! — голосніше додав другий.

— Тут заробиш добре — жаба моні дасть!

Цвет наохляп подужав угателити мішків з десять піску і тяжко одсапувався.

— Віталію Вітальєвичу, — слідом за Цветом, залишив і Волович, — боротьба мабуть безнадійна — перемичка не витримає.

— Що? Що ви сказали? — здавалось, от зараз він накинеться на Воловича і здушить за горлянку.

— Ніякі помпи не справляться вибрати з котлована такої води — гляньте!

— Жартуете! — з лиховісним спокоєм прошпилив помічника.

— Серйозно, Віталію Вітальєвичу, давайте хоч урятуємо помпи.

— Да, товаришу інженере, навряд чи встоїмо, — улучивши момент, устряв у розмову один робочий, за ним поволі підступали й інші.

— А ви які - такі порадики? — осканенів Цвет. — Замість роботи, щоб запобігти лихові, з порадами лізете? Не дарма ви й безробітні! Гетьте

мені! Всіх прогнати в два щоти й викликати робітників з електробуду. Де робітники з електробуду? — визвірився до Воловича.

— От вони, біжать! Швидше, товариші! — гукнув назустріч.

— Не дуже то так розходьтесь! — по павзі почувлось з гурту безробітних.

— Бач, який барин!

— Ще й досі не забув панських звичок!

— Будівники! Будували б по людськи, то й робити нічого не треба було б.

— Товариші! — гукнув Волович — Ви прийшли працювати чи, як перекупки, язиками птятикати? Момент відповідальний — негайно ставайте всі до роботи!

Воловичеві серйозно - догання слова справили враження — безробітні знов кинулися до мішків, до того ж підбадьорені захватною роботою робітників з електробуду.

Але Цвет нічого роботи не бачив. За останньою реплікою безробітного він достоменно закам'янів, а коли отямився, вода в котловані сягала до половини. Тоді він разюче - спскійно зрозумів, що на останок його днів життя приготувало йому жорстоку ганьбу. От уже один робітник од смока втікає на перемичку, за ним утіче другий, третій, вода залле котлована по вінця, зруйнує перемичку і... греблю. І греблю. І ніхто, ніхто йому не повірить, що він працював, що він будував — чесно. Величезна більшість або й усі, може навіть Волович, його помічник, права рука, подумают, що не стихія винна, а він будував нечесно чи невміло. І всі будуть по кутках, закамарках та суточках злісно шептати — ювіляр, ювіляр. І нема проти того ніякого способу. Хоч правда, один є — разом з греблею піти за хвилями річки.

— За хвилями ріки? — тернув себе по лобі — так нагло і так туманно вигулькнув цей спосіб.

— Віталію Віталєвичу, докидаємо останні мішки — справа вочевидь безнадійна! Пора рятувати помпи!

— Га? Що? Рятувати помпи? — ніби прокинувся — так показалось Воловичеві. — Жартуйте!

— Робочі втікають од смоків — ніхто не хоче даремно гинути.

— Втікають?.. Не хоче?.. Тоді я сам стаю до найбільшого смока і стоятиму до кінця. Чуєте? Ви собі як хочете.

— Віталію Віталєвичу! Заради поганої перемички ризикувати життям? — уже гостро говорив Волович.

Цвет нічого не відповів, а рішуче напрямився до найпотужнішого смока, звідки щойно вискочив робітник — вода затопила підлогу будки, що стояла над смоком.

— Віталію Віталєвичу, заверніться! — з пересердя крикнув Волович. — Це божевілля! Витягніть його звідти силою! Рятуйте смоки! — взявся командувати на свою відповідальність. Двоє сміливіших робітників електробуду, стривожившись за долю головного інженера, рушили притьмом за Цветом по дощаній кладці, що сполучувала стіну перемички з будкою. І в той час, коли вони один за другим, головками чобіт у воді, наближались до будки, стіна перемички в одному місті раптом сіла, в розверзтий котлован хлюпнула крига, вдарила по кладці — обидва робітники махнули руками й пішли норчака у воду.

— Ловіть, ловіть очепами! Швидше сюди човна! — скрикнув Волович.

Цвет, коли почув наказ Воловичового, щоб його витягти — на ганьбу — вирішив твердо, що він ніякій силі не здасться. Тепер йому спосіб — з далека, з туману — став окреслено і чітко: репутація інженера й будівника може бути відновлена одним — смертю.

Отже, смерть.

Разом з будкою він піде у воду — зате пляма шкідництва не ляже ні на дітей його, ні на внуків, хоч він і так безвинний. Від останньої свідомости йому зробилось жаско.

Проте зараз тут же уявив, якого звороху нагонить його смерть: завтра по всьому СРСР, по всіх газетах підуть телеграми — героїчна смерть, смерть на службовій варті, на другий день після ювілею, шахтинці й Цвети і таке інше.

Його прізвище зробиться безособовим, протилежним полюсом шахтинців...

Хай буде так — своєю смертю він дасть ім'я всій фаланзі чесних робітників - спеців.

Отже в жодному разі не дати вивести себе назад. В жодному разі. Бо то ж — ще більше оганьбити себе: хто повірить, що він щиро, а не фанатберив?

Щоб перешкодити Воловичеві зробити щось для свого врятування, він рішив цілком перервати путь з суходолом — збити кладку в воду. Але угледів, що два робітники не на жарт наближаються до будки.

— Жартуйте! — лячно відступив до будки, бахнув за собою дверцями й підпер плечем.

Хоч дверці були й кволенькі, та Цвет вирішив змагатись до останнього: або вони, поки цілі, відступлять, або разом з ним дадуть сторчача в річку. Вода в будці доходить йому до колін, — отже довго чекати того моменту, коли будка полетить шкереберть, не доведеться. Тільки що це таке — ішли й не стукаються? — зацікавило Цвета. — Чи не відступили зразу? — обережно зазирнув у щілину. Нікого нема. Прочинив чуть дверці. І в жахкому навколишньому зойковій стихії побачив, що обидва робітники потопують. Ще борюкаються, але потопують.

— „Врятувати! — промайнуло в одну тисячну долю секунди, змахнув руками і плавно ліг на воду, розраховуючи з повітря взяти сажнівку.

Але по кількох гонах відчув, що йому до робітників не добитись, не то, щоб урятувати, що шалений вир води відносить його геть, що кожушана стопудова бекеша й такі ж чоботи паралізували останні рухи й тягнуть до низу, на дно.

Заплющив очі й зрозумів, що тоне.

З пагорка, в дтиснувши на бік міліціонера, ринула до греблі юрба. Робітники вже спускали човна в котлован.

Навіть крізь щільно зачинені двері Цвет почув, що подзвонили в телефон, потому уривчасто, як в телефон, заговорила з кимсь дружина.

— Софі, Софі! — гукнув щосили, коли почув одбій. — Софі!

— Ти не спиш, Віто? — ввійшла дружина, якась ясно - промениста.

— Ні, хто говорить?

— Іван Якович...

— З електробуду? Що? Що, говори? — аж підвівся.

— Крига пройшла!.. Вода спала!.. Гребля ціла!..

— Крига пройшла, вода спала, гребля ціла?.. — луною відгукнувся Цвет, очевидно ще зовсім не усвідомлюючи почутого.

— А! — шпурнув з себе ковдру й скочив з ліжка.

— Ляж, ляж! — закричала сполохано дружина й кинулась до нього, — ляж, що ти робиш, ляж! — схопила його обіруч.

— Не боріться з ним, Софія Петровна, нехай ходить! — на дверях стояв лікар, — такого здоров'я ви не подужаєте. Коли вода весняна його не скосила, то ви й поготів.

— Крига пройшла, вода спала, гребля ціла! — рвонувся до лікаря в самій спідній білизні, — ви те знаєте? Ви те знаєте?..

— Знаю, знаю!.. Можете одягатись... Софія Петровна, відчиніть у вікні квартиру — надто гарне сьогодні на дворі повітря...

— Еге, проліски! — запримітив на ліжку, на білому простирадлі, пучок ніжних фіялкових пахнучих квіточок. — Мабуть хворий од панни серця дістав... Ха - ха - ха!..

САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ

ШОСТИЙ

ДЕКАБРИСТАМ

Прорвавши туману
сплетіння прозоре,
За вікнами б'ється
простреляне море...
Там буря хитаючи
нитками шторм,
Встає з - за туману
як конквістадор!
Лиш ти, не злякавшись
ні шторму,
ні бурі,
Ні тайних фрегатів,
Ні вереску хвиль,
Одв'язуєш човен
од сірого муру
І знов одпливаєш
за тисячу миль...
— Навіщо?
— Покинь!
— Тут не треба запалу!
В словесній істериці
слів і поем
Ще з молоду звик ти
сміятись
над шквалом,
Сміятись над громом
і гратись вогнем...
Тоді
у полоні
вогню і азарту,
Забувши закони
фальшивих ідей,
Ти знав,
що сміятись
потрібно
і варто,
З сумних анекдотів
веселих людей.
І тільки вночі
перебільшеним планом
Ти бачив
крізь снів
нерозвіяний дим,

Як дихає вогнищем
паща Руслана
І кінь,
 вигинаючись
 б'ється під ним...
І, навіть, вина
 не хотілося
 пити: —
Несказаним димом
 душили слова!
Здавалося тут
 під розбитим
 копитом
Розчавленим пласом
 лежить
 голова.
Здавалася бригом
 дитяча колиска
І, навіть,
 не вийшовши ще
 з - під пера,
Командував нею
 зупинений
 близько
Портрет
 імператра
 Петра!..
Дзвеніло у скелі
 стоградусне
 шкло.
Горіло іржею
 у безвість несло.
А буря кінчала
 придушений спів

Зірвавши флотилії
 з якорів.
Ти встав...
 і вросла
 нога у граніт
І ти
 із граніту
 хитався в імлі
... А десь
 умираючи,
 білі як лід —
Зривалися люди
 з вузької петлі...
— Ну що - ж — і нехай!
 ... І нехай по отруту
Хтось інший в імлі
 не хитнувшись
 прийшов...
Тебе ж у житті
 боротьбою не кутю
І кров'ю чужих —
 не отруєно кров.
Тебе ж не несло
 на кривому
 штурвалі,
Щоб, штормом
 об скелі
 розбивши хребет,
На жовтому тлі
 золотої медалі
Блищав силуетом
 і шостий
 портрет!!!

М. КОЗОРИС

ЧОРНОГОРА ГОВОРИТЬ

(Продовження ¹⁾)

Владзьо був в нервовому настрою. Від його що - лиш вийшов уповноважений барона Люфта. Він дорікав Владзеві за те, що досі нічого в справі купівлі царинки не зроблено.

Владзьо оправдувався, запевнював, що справа налагоджується, але не згадував нічо про це, яким чином і вимагав від уповноваженого, щоб він в найближчому часі дав половину ціни — тисячу двісті п'ятдесят золотих для майбутнього купна.

Йому хотілося на уповноваженому заробити дещо і рахував, що колиб уповноважений дав цю суму, — то йому вже не багато прийдеться доплатити на судових торгах, а потім можна уповноваженому пред'явити фіктивні тих додаткові рахунки.

Уповноважений погоджувався на Владзеву вимогу, але під умовою, що до травня ґрунт буде вже куплений. В противному разі грозив, що йому самому прийдеться купити для барона Миколів ґрунт хоча б і дорожче.

Тепер Владзьо вже два рази посилав по Дзіндзіля, але він пішов кудись в село і жінка обіцяла прислати його, як тільки вернеться.

Минала година, друга, але Дзіндзіль не являвся. Владзьо вже декілька разів заглядав нетерпеливо в вікно, сердився, ходив нервово по кімнаті.

— Чорт би його побрав!.. Тоді, коли треба, пропав мов камінь у воду.

Через півгодини Дзіндзіль вийшов тихо як кіт до кімнати і гнув в дугу спину.

— Пан мене кликали? — питав увічливо.

— Куди вас, Зіндель, носить? Я вже два рази за вами посилав.

— Ви, пане, не гнівайтесь. Знаєте, я бідний чоловік, мені треба шматок хліба заробити. Як я буду сидіти дома, то небагато висиджу.

Владзьо питав різко й діловито, бо не міг успокоїтися:

— Кажіть до чорта, коли вже буде кінець з тим Миколовим ґрунтом? Я бачу, Зіндель, що ви щось крутите, але дивіться, щоб не перекрутили!

— Я? — Що ви, пане, таке говорите?.. Я?..

Борони боже!.. У мене все йде як слід.

— Я це вже давно чую, але я питаю вас, коли ця комедія вже скінчиться. Мені треба кінця, розумієте?

Ви, Зіндель, знаєте дуже добре, що термін вашої оренди минув ще в осені. Згідно з умовою, оренда не може продовжитись без виразної письмової згоди обох сторін. Чи знаєте, що це значить? Це значить, що ви вже не орендатор, що ви тільки тимчасово сидите в коршмі і що я, коли хочу і з ким хочу, можу заключити наново умову. Я ще при кінці минулого року сказав вам, що оренду заключаю з вами наново тільки після того, як ґрунт буде мій.

¹⁾ Поч. див. „Ч. Ш.“ №№ 3, 4, 5 — 6, 7, 8 — 9.

І тепер я даю вам остаточний термін. Я хочу до травня мати ґрунт. Як цього не буде, я вважаю себе вільним у відношенні до вас. Мені вже давно пхають гроші в руки і то далеко більше чим ви.

Дзіндзіль приблід, бо панич вколов його гірше чим тупим ножом.

— Я від вас, прошу пана, цього не сподівався. Я стільки років тримаю вже коршму, стільки вложив в неї своїх грошей, додержувався точно умови і старався все догодити панові, а тепер ви хочете мене з дітьми викинути на вулицю тому, що якийсь розбійник дає вам двісті чи триста золотих більше?

Прощу пана, невже Зіндель не wart тих дурних кількесот золотих?

Пан кажуть, що вам потрібен ґрунт. Чи я може заперечую? Коли панові треба, то так повинно бути, і я все для цього зроблю. Вирок уже правосильний і я подав вже, щоб мою претенсію вписали на Миколів ґрунт і щоб той ґрунт продали через публічні торги.

Ви знаєте, що в суді є певні терміни, певний порядок і для цього потрібно певного часу. Я надіюся, що десь на днях повинна бути оцінка ґрунту.

— А ви не знаєте, що робиться, аби справу прискорити?

— Чому я не знаю?.. Я знаю, тільки у мене тепер стільки клопотів, що не мав часу поїхати до суду. Але я завтра спеціально поїду, коли це потрібно для пана, спеціально.

Я вам все зроблю, поговорю з ким слід.

Тільки мене дивує, чому панові такий івалт з тим ґрунтом? Не все одно, чи місяць скоріше, чи місяць пізніше?

Дзіндзіль через прищулені очі кинув на Владзя гостру, тонку стрілку і обсервував, чи задрожить якийсь нерв на обличчі Владзя від неї. А очі світили тою іскрою, що говориться: ніби я не знаю?

— Чому мені так квапитися? — це моя справа, — говорив спокійно Владзьо.

— Я вас, пане, перепрошаю. Воно, правда, що мені до цього. Вам потрібен ґрунт, так має бути. Тільки тут, прошу пана, треба ще дещо вияснити. Ґрунт, то ґрунт, але як, за скільки?

Дзіндзіль через свої купецькі зв'язки був вже добре поінформований про нову дорогу та про наміри барона Люфта. Він знав, що на Миколовому ґрунті можна добре заробити, але ізза цього одноразового заробітку страстити коршму не було рації. Тому вдавав перед Владзем, буцімто він нічого не знає. Але рівночасно він не хотів і цієї нагоди пропустити безкорисно і думав, яким чином і тут заробити хоч дещо, коли основний заробіток має попасти вже в руки Владзя.

Правда, він заробив вже на Миколі около дев'ятсот, але це зовсім інша справа. Хоча Микола не доставив для роботи умовленої кількості пил, він на цьому нічого не стратив: все одно тої зими дуже скоро пропав сніг в горах і цугарі не встигли вивезти і зрубаного дерева. Для його не робило жодної різниці, чи дерево осталося на пні, чи зрубане в лісі. Але в суді він умів представити справу в відповідний спосіб, у його на руках була умова, правда була формально на його боці і тому він виграв.

Але це не перешкоджає, щоб він заробив рівночасно дещо коло Владзя. І для цього робив відповідні підготовчі заходи.

— Ви знаєте, — продовжував він, — що ґрунт будуть оцінювати таксатори? Звідки я можу знати, на скільки їм захочеться оцінити той ґрунт? Може вони оцінять на три тисячі, може на більше, що тоді?

От що я хочу вам, пане, сказати, тільки ви не гнівайтесь за це, — я зобов'язуюся за оренду коршми відступити вам свою претенсію до Миколи з коштами, себто около тисячу і зробити все, що треба, щоб ґрунт пішов

на ліcitaцію, а решту — себто купити на торгах, і скільки прийдеться до тисячі ще доплатити, — це вже ваша справа.

— Ні, Зіндель, я вам не гуцул, як ви думаєте, що мені можна баки забивати. Ви добре знаєте, що за п'ять років оренди ви платили мені тисячу двісті, а тепер, коли мені пхають у руки півтори тисячі і коли коршма дає вам добрі прибутки, ви хочете тисячу золотими викрутитися. Смієтесь, Зіндель, чи що?

— Ні, прошу пана, я не сміюся. Я тільки прошу вас подумати гарненько над цією справою.

Я вам, пане, даю більше чим тисячу. Це тільки моя претенсія до Миколи виносить тисячу, але я, бігме, даю вам більше.

— Зіндель, я прошу вас не пускати мені тумана.

— Я вам?.. Тумана?.. Як ви, пане, можете таке думати?.. Хіба я не знаю, з ким я говорю?.. Я вас тільки одно запитаю і ви побачите, що правильно говорю... Скажіть самі, пощо мені пускати на ліcitaцію Миколів ґрунт? Пощо мені цього? Ви самі знаєте, що для мене це не зовсім добре. Чи такому Миколі дуже важко ймити мене десь на плаю і пустити коміть головою в пропасть? Ви знаєте гуцулів, а Микола справжній медвідь. Або він може якусь іншу біду мені зробити. А люди в селі, думає, будуть мене за це хвалити?

— А як же ви, Зіндель, одібрали б свої гроші?

— Я за свої гроші у Миколи не боюся. Він такий ґазда, що вартий ще більше чим тисячу. Коли б на це вже пішло, то я пішов би і сказав би йому: Йди Миколо, до барона Люфта, йому потрібні каменярі і продай йому свій ґрунт. Він тобі дасть найменше три тисячі. З того ти мені вернеш тисячу, а тобі останеться дві.

Думає, що він погано вийшов би на цьому?

Зіндель дивився вперто Владзеві в обличчя.

У Владзя виступили невеличкі дві червоні плями, але він встиг вмити їх заховати. Та Дзіндзілеві очі бачили їх добре.

А обличчя Дзіндзіля було немов мертве, мов дерев'яне, але в серці він радів, що зміг вколоти Владзя й показати йому, що він не такий дурень, як Владзьо думає.

— Я радив би вам, прошу пана, як ви набудете Миколів ґрунт, мати це на увазі. Ви можете заробити на цьому добрі гроші і ця моя рада теж дещо варта.

Тепер ви вже бачите, яку я беру на себе небезпеку, щоб тільки вам догодити, а це більше чим тих кількасот золотих, що якийсь мій ворог хоче вам накинути, аби мене зробити нещасливим.

А мені треба ще в суді з деким побалакати, а це все теж даром.

Владзьо мусів погодитися з тою думкою, що Дзіндзіль в курсі справи, і що він добре комбінує. Тому залишив свою сухість і підвищений тон і почав балачку як з добрим знайомим.

— Нам, Зіндель, нема чоґо сваритися. Ми свої люди, і ми повинні один другого розуміти. У вас є свій гешефт, а в мене свій. Я зовсім не думаю робити вам прикрість, але ви повинні й мені зробити вигоду.

— За це я вам, пане, дуже дякую, це ви сказали дуже розумне слово. Тепер ми можемо говорити спокійно.

Дзіндзіль витер рукавом мокре чоло і розсівся вигідніше на кріслі.

— Добре, — говорив Владзьо, — я погоджуюся з тим, що вас оренда не має більше коштувати, ніж ваша претенсія до Миколи і якщо на торгах треба буде доложити, то це вже моя справа.

— Як так, то все гаразд, — погоджувався Дзіндзіль, але рівночасно думав, як би це підчас торгів заробити на Владзеві кількасот.

— Тільки ви,— продовжував Владзьо,— маєте завтра довідатись в суді, які назначені таксатори і маєте умовитися з таксаторами, щоб оцінили не вище, як на півтори тисячі.

— Для пана я мушу і це взяти на себе. Тільки я боюся за одно, над чим ви може і не подумали.

— Що таке?

— Ви знаєте, пане, що купці мають добрий нюх і як почують, що Миколів ґрунт іде на продаж та що він низько оцінений, то як ви думаєте— вони не можуть приступити до ліцитації і гнати до скільки їм захочеться?

І тут я вже не можу нічого зробити. Знаєте, кожний чоловік хоче заробити.

Владзьо зніжковів. Він дійсно не думав над такою можливістю. Його обличчя холодніло, зробилося тверде мов камінь.

— Справді, як тоді?— говорив півголосом не то до Дзіндзіля, не то до себе.

Дзіндзіль прикусив окрасць губи, вдоволений, що вдачно закинув гачок.

А Владзьо думав над тим, чи не треба поговорити про це з уповноваженим, забезпечитися на всякий випадок. Досі він не розкривав перед ним усіх своїх карт та про торги нічого не згадував.

— Тут, прошу пана, може бути неприємність. Тому мені так тяжко було погодитися на це, щоб оренду робити залежною від купівлі ґрунту, бо я не можу брати на себе того, що не від мене залежить, що не в моїй силі.

Але Владзеві не хотілося тратити надії. Він шукав рятунку і виходу з доволі неприємного становища.

— Воно то, Зіндель, так, але з цього не виходить, що воно так мусить бути. Воно тільки може так бути.

— На мою думку, сімдесят п'ять процентів за те, що може бути,— говорив Дзіндзіль і журливо кивав головою.

— Я, Зіндель, тут надіюся на вас. Поперше ви можете постаратися в суді, щоб торги назначено на такий день, коли звичайно нема торгів, коли купці не бувають в суді. Крім цього можна зробити так, щоб вивісили об'яву в такому місці, де вона недуже в очі впадала б.

А подруге,— ви знаєте всіх купців і можете з ними побалакати, коли це буде потрібно.

— Я не перечу, прошу пана, що я можу з ними побалакати, але ви не думайте, що кожний купець послухає мене за пусте слово. І я маю своїх ворогів, і ви знаєте, що для купця найлучче слово це гроші.

Але може пан будуть якраз мати таке щастя і все піде без перешкод?

А таксаторів'я беру на себе. Завтра я буду в суді і все зроблю. Тільки, прошу пана, я хочу мати від вас слово, що коршму ви тільки мені здаєте в оренду, та що ви тих злодіїв, що підкопуються під мене, будете геть гнати від себе.

— Згода, Зіндель, тільки дивіться, щоб я не потребував на вас гніватися і сердитися, та щоб це все було скоро. Чуєте, скоро...

Простягнув Дзіндзілеві руку.

А той хватав покvapно обома руками Владзеву руку і потрясав міцно.

— Значить, згода, значить, згода.— говорив з задоволенням Дзіндзіль.

ЛЕСЕВЕ ГОРЕ

Верховина знову ожила, заграла весняними шумами. Черемош бурлив каламутною хвилею, ніс на собі тисячі ковбків з такою легкістю, немов сірники, перекидав через гоц, розбивав кашицю, ломив береги і робив на закрутах з ковбків спір, стискав їх до купи, підіймав угору, мов грізні барикади.

Гуцулія віддихала свободніше, раділа, бо вже зелені леза першої трави прорізували тогідний пожевклий бурян, а це віщувало рай маржині, робило надію на свіжий скором.

Тільки Лесьо не радіє!

Він стоїть на подвір'ю чорний як земля.

Під хатою сперті короги, а в хаті і в хоробах повно людей. Через малі шибки блимають горючі свічки, в хаті дяк скрипливим голосом виводить похоронну пісню.

Лесьо підняв догори сухі, жилаві як засохлий жерепник, руки, спустив раптом вниз і вдарив об поли.

— А то діждався, ой діждався, ото потіху маю.

Пішла як та крига весною на Черемоші.

Та так якось, що не знати коли.

Витирав рукавом очі.

Сусіда винесла з хати Штефанка.

— А ти, Штефа, чого плачеш, га?.. За ненею?.. Ой тота твоя няня, ой... Та ти, дитинко, не плач, не заводь, не гія.. Аді, няня пішла вже собі геть, далеко від нас, ой дале - е - е - ко.— Заспокоював дитину.

З низької хати похоронний спів виривався на широкі полонини.

Лесьо пішов до хати і через хвилину знову вийшов з мискою в руках, давав людям покуску¹⁾.

— Беріть, люденьки, аби побачились ще з нею.

Люди брали шматки колача й гризли.

— Ой, сарака ви, Лесьо, сарака,— зідхала низька, коренаста гуцулка з великою мов відро головою.

— Га, та най вже це буде за мої гріхи — і махнув рукою.

А потім люди, мов та весняна вода, цілою навалою виривалися з **хоромів на подвір'я**, пускали наперед попа з церковним реманентом, а самі довгим пестрим шнуром ішли за деревищем.

А ззаду три трембітальники з довгих трембіт посилають плачливі звуки на всі полонини, на всі верхи, аби весь рщений мир знав, що Параски вже нема.

Ішли тим самим плаєм, що колись до вінця, тільки дзвінків і музики не було.

А трембіти конають верхами.

Зайшли в церкву, а потім на цвинтар, де роззявилася свіжо розкопана яма.

Як піп покінчив, як спустили деревище, старі й молоді брали лопати й кидали жовту, важку глину на деревище. А старий Лесьо горнув руками і плакав.

А Парашина мати була вісью похоронної церемонії. Вона стояла в головах над могилою і заводила — приспівувала на цілий цвинтар:

— Парасочко моя, донечко єдина, уже ти сонічко не загіє, ані вітрець не повіє. Парасочко дорога, вже не прийдеш до нас, абисми си поговорили, аби - сми си розвесели - и - и - ли.

— Аво, як заводить... Тепер їй жаль, а як небіжечка утікла була додому, то вічно гнала її до того окаянного Миколи.

— Еге, кумонько, чоловік усе не тямить за живе, а як умре, то так, як коли б шматок м'яса відрізав,— перешіптувались газдині.

— Уже ти свої мамки не меш ніколи видіти... Потіхо ти моя велика, Парасочко голубко. Ніколи ті не му видіти, ніколи не му чути. Та хто то

¹⁾ Шматки колача в мисці, що їх їдять присутні на похороні.

буде коло маржинки ходити, та хто ї не доглядати, та що дньи дойти, та хто то буде все газдівство держи - и - и - ти?...

— Ой має Лесиха чьо заводити... Одна дитина та й такий їй вік, що нехай бог боронить людей від такого.

— Та то якийсь щизник не чоловік, той Микола.

Аді, збив, змісив її, як грузь, та й як почала в'янути, як почала та й поволі зів'яла. Десь почки чи легкі їй відбив. От, кальвін...

— Нема мої Парасочки, не було вірнішої газдиньочки. Встань, Парасочко, заговори, бо плаче неня твоя, бо нема вже кому до неї заговорити, нема кому потіши - и - ти...

— А де тепер Явдоха, чи сидить ще з ним?..

— Хіба ви не чули?.. Та то як Лесьо забрав небіжочку до себе, як Микола змісив її, що рушитись не могла, то вся Лесева рідня пу тилася до Миколової хати.

А Микола задрів здалека і давай втікати з нею в ліс.

Та Микола штрикнув кудись в яр, а їй такої здігнали і добре випарили. А тепер хата стоїть пустою, бо нема газдині, а Микола пропадає кудись, хіба нічю забіжить.

— Дитинко моя дорога, дитинко дорога, донечко моя, ой йкий же тобі гріб камінням завалений та йкий тобі, Парасочко, та й гріб той зелений, Парасочко дорога, Парасочко намальована, донечко любя, донечко деліка - а - тна...

— А вже нікому так, май, нетяжко, як старом у Лесеві. Дув на неї як на писанку як на чічку, а їй от як повелося.

— Що говорити? Він вже тепер не надибле собі місця...

Ого, дивіть, який, як смерть.

— Встань-ко та запитай си, йика твоя маржинка, встань-ко та запитай си, йика твоя дитинка, встань - ко та запитай си, йике твоє газдівство. Ми тут так плачемо, а ти так гордуєш з йими. Запитай - ко си ти мене, йик твоя дитинка держися? Парасочко, моя дорога, Парасочко незрахована. Ти ще десь у гробі розказуєш, аби усе так і так було. А люди мут іти до дому божого, а тебе не буде, прийду до дому божого, а Парасочки не видко. Аді твоя мамка, йик зазулька плаче, а ти і не чуєш, а ти си не обізвеш. А йик я тебе розпрокликаю, а йик я тобі приспівую, а йик би ти була живенька та ти не дала - б мені так роби - и - и - и - т - и.

— Та дивіться, йик її спритали. Такої файно... Та коби нас, кумонько у такому спритку зложили. Ой, ой, ой...

Так куми зідхали.

А як засипали яму і заткнули хрест, розложили на свіжо́му гробі скатерть, поставили на чотирьох рогах по хлібові та й по калачеві, а зверху засвітили по восковій свічці, а на середині наклали колачиків.

Ті, що несли домовину, поклякали по чотирьох рогах, а Лесьо в головах і говорив:

— Прошу вас, чесні газди й газдині та й бога святого, прощайте Парасці.

— Прощаємо, нехай бог прощає,— відповідали.

— Прощайте другий раз...

— Прощаємо, нехай бог прощає.

— Прощайте третій раз...

— Прощаємо, нехай бог прощає.

Лесьо бив покони в сиру могилу і плакав тихо, а Варвара ревіла на весь цвинтар.

Потім ті, що несли, забрали по хлібу, колачу і по свічці, а калачики роздавав Лесьо поміж нарід.

Розходилися...

Лесьо взяв від сусіди Штефанка на руки, стояв над могилою і хитав головою. А Штефанко глодав заслинений колачик і дивився на мамину могилу.

ТОРГИ

Судова продаж Миколового ґрунту була призначена на понеділок на дев'ять годин ранку. Між Дзіндзілем і Владзем було погоджено, що покупцем до торгів стане Владзьо. Дзіндзіль цього обов'язку не хотів на себе взяти.

Він боявся Миколи.

Владзьо погодився на це не без певного задоволення. Він не міг забути Миколі тих побоїв, про які Микола нічого й не знав, а крім цього хотів відплатити йому за Параску.

Дзіндзіль і Владзьо виїхали ще в неділю під вечір до міста. Треба було завчасу розвідати, чи є бажанчі взяти участь в торгах, і якщо потрібно, перебалакати з ними.

Як тільки остановилися в заїзному домі, Владзьо зараз післав Дзіндзіля на розвідку.

Цей дуже скоро дізнався поміж знайомими купцями, що торгами ніхто спеціально не цікавиться і що взагалі про них мало хто знає. Дзіндзілеві спільники і знайомі говорили, що він може бути спокійний, бо мало хто відважиться кинути на цю справу доволі значну суму, не знаючи докладно положення і якості ґрунту.

Хоча ґрунт оцінено тільки на тисячу п'ятсот п'ятдесят золотих, але на торгах можуть ціну значно підігнати, а це з певністю одіб'є бажання в неодоного.

Дзіндзіль був вдоволений, зрештою це все для його не було несподіванкою. Він сам попрацював добре для цього, щоб справа пішла гладко. Але він знав, що за цю працю Владзьо йому не заплатить ні гроша, і тому рішив заплатити собі сам за його рахунок.

Він забіг до двох свояків, дрібних купців, і сказав їм, що вони завтра можуть заробити по п'ятдесят золотих під умовою, як вони зроблять все те, що він їм скаже. Купці кинулись на цю пропозицію, мов на мед, бо заробити за годину - дві таку суму не часто трапляється, і вони як послушні і дисципліновані вояки станули під команду Дзіндзіля.

Дзіндзіль вернув до Владзя в доброму настрою.

— Покищо справа стоїть добре й жадної небезпеки нема,—запевнював.

Владзьо клепає Дзіндзіля по плечах і тішився, що завтра буде вже раз кінець. Розходжував по невеличкій кімнаті з горбатими біленими стінами і підраховував в думці, скільки заробітку дасть йому ця справа, бо для його збанкрутованого фінансового становища навіть кілька сотень були великі гроші.

А для Миколи повідомлення про торги лежало в громадській канцелярії цілий тиждень, бо Микола шукав роботи, ходив в Ворохту, в Жаб'є.

Аж в неділю побачив його писар біля церкви й вручив повідомлення. Микола погодився був вже з тою думкою, що в його мають одірвати частину землі. Він не робив вже жадних заходів в цій справі, бо всі його старання скінчилися нічим.

Він взагалі після пригоди з Параскою і з Явдохою став байдужий, відбився від господарства і блудив як собака, що немає хазяїна.

Але коли писар вручив йому папір і сказав, в чому справа, — Микола приблід. Почув, що ніж оперся на його тілі, біля болючого місця.

Те, що перед тим було тільки думкою, згодом, тепер ставало неминучим фактом, і виходу вже не було.

В йому заговорила вдача власника — ґазди, який чіпляється за ґрунт, як живий корінь рослини за жменю землі, і який чує і знає, що страта тієї жмені землі, це нидіння, це смерть.

Микола зложив обережно папір, засунув в черес і втікав від ґаздів, що цікаві були допитувати, що і як.

Він знав, що в цій справі його роля вже скінчена, але все ж поставив піти до суду, бо його ґаздів'яка вдача не дозволяла на те, щоб він був відсутній тоді, коли в його будуть одривати те, що було найціннішого.

Там, в суді, мав відбутися похорон частини його ґаздівства, і він хотів бути присутнім над її розкопаною могилою, хотів в-останнє поглянути.

Вибрався до міста зараз після полудня, бо дорога неблизька. Вже ген-ген за Буківцем наздігнала його паничева бричка, в якій сидів Владзьо й Дзіндзіль.

Микола по старій привычці поклонився Владзеві, а цей, усміхаючись, кивнув головою. І коли бричка погуркотіла дальше, Микола прямував широким, рівним кроком, ішов по тих слідах, що залишала паничева бричка на запорошеному шляху.

Переночувавши в коршмі, Микола прийшов до суду ще тоді, як нікого не було. Нічого не ївши, він ждав терпеливо, поки не відкрили судових дверей, і поки люди, ступаючи гомінко по густому, довгому коридорі, не розсипалися на групи, що збиралися перед дверми різних канцелярій.

Микола розпитав, де канцелярія, що в ній відбуваються торги, і присів на лавці в коридорі.

Через деякий час надійшов панич разом з Дзіндзілем. Дзіндзіль, побачивши Миколу, підійшов до його й вітався, як коли б між ними нічого не було.

— Ну, що ж, Мико, може маєте гроші і ми тут зараз розрахуємося і непотрібно жадних ліcitaцій. Пощо мені цього клопоту?

— Іди до дідька! — гаркнув Микола. — Ніби ти не знаєш, що у мене тепер нема і банки? Ніби я не ходив до тебе і не просив загодитися?

До них підійшов Владзьо. Він теж розмовляв з Миколою, як з добрим знайомим і потішував, що його ґрунт не піде в чужі руки, бо він як односельчанин, хоче його купити.

Микола тримав себе гордо, бо розумів гіркість, приховану в Владзевих словах і не хотів зрадитися з тим, що ця гіркість попала в ранене місце і палить вогнем.

Одійшов від них і пропав в гущі людей і від часу до часу заглядав в той бік, де стояв Дзіндзіль і панич.

Через декілька хвилин після цього біля тої канцелярії, де мали відбуватися торги, побачив Микола двох купців, що жваво вертілися, заходили до канцелярії, то знову виходили.

Дзіндзіль поглядав на них і перешіптувався з Владзем.

Як Микола наблизився до канцелярії, один з купців підійшов до його й випитував, чи це його ґрунт продають і який це ґрунт. Микола післав його до чорта, бо не в силі був дальше заховати спокій.

А потім Дзіндзіль підійшов до купців і між ними почалася не то голосна балачка, не то сварка. Дзіндзіль від купців біг до Владзя і сердито розмахував руками.

Микола догадувався, що до властивих торгів тут почалися вже якісь попередні, але йому було байдуже, хто його має вкусити. Він знав одно, що сак чи так його сьогодні хтось вкусить.

А Владзьо був до краю роздратований, як Дзіндзіль з піною на устах повідомляв його, що ці два шибеника хочуть купувати ґрунт та що думають іти на всяку ціну. При цьому натякав, що може вони пронюхали де про наміри барона Люфта.

У Владзевій уяві розсипались раптом усі пляни. Він хватався останньої дошки рятунку, а саме доручив Дзіндзілеві порозумітися до торгів з купцями про відступне.

Дзіндзіль сумнівався, чи з цього що вийде, але на переговори пішов — проклинаючи весь світ, всіх купців і торги, Дзіндзіль повідомляв потім Владзя, що переговори стали на тому, що купці вимагають п'ятсот відступного з тим, що гроші треба дати зараз до торгів.

— П'ятсот? Ні, цього не може бути. Це розбій на гладкій дорозі, — сердився Владзьо.

Але справа вимагала спокою і він гамувався, пропонував половину.

Дзіндзіль знову йшов на переговори, знову починалась суперечка.

Коли канцелярист об'явив, що зараз почнуться торги і питає, чи є охочі торгувати, купці діловито війшли до канцелярії, витягали гроші і давали заставу. Поруч них стояв Владзьо і дожидав своєї черги.

Тепер він був вже впевнений, що купці візьмуть участь у торгах.

Він знову штовхав Дзіндзіля йти з ними на переговори, обіцяв три сотні, але купці заявили остаточно, що нижче чотириста вони балакати не хочуть.

Коли війшов суддя і став переглядати акти, Владзьо шепнув Дзіндзілеві, аби дав чотириста.

Дзіндзіль миттю кинувся до купців, як нібито ткнув щось в руку одному з них і вернувся знову до Владзя.

А Микола весь той час стояв біля стіни, опертий руками об поруччя, що розділяло канцелярію на дві половини, і чекав кінця, мов засуджений на смерть — страти.

До канцелярії заходили цікаві гуцули, що дожидали на коридорі, і не без остраху поглядали то на Миколу, то на купців, бо все це нагадувало їм і їхню майбутню долю.

Коли суддя переглянув акти, чи всі формальності в порядку, — об'явив, що торги починаються. Перший Владзьо накинув п'ять золотих на оціночну суму, після його купці для ока декілька раз додавали по пару золотих, а потім перестали брати участь в торгах. Владзьо за тисячу п'ятсот вісімдесят золотих купив остаточно ґрунт.

Коли протокол торгів був підписаний, Владзьо, Дзіндзіль і купці вийшли вдоволені разом з канцелярії, а через деяку хвилю після них виходив на вулицю Микола, хитаючись на ногах.

В ухах у його греміли якісь великі дзвони, які заглушували все, так що він не чув власних кроків. Тільки в грудях щось пекло, як коли - б хто встромив кінець заржавілої коси.

НЕ ВКУСИШ

Микола направився з суду прямо додому. Йому не було чого поспішати, бо й так оминав свою хату мов боляк і навідувався тільки деколи, але в місті він не міг довше бути.

Відчув великий біль до цього міста, що так легко за якої півгодини проковтнуло його царинку. Правда, після оплати претенсії Дзіндзіля повинні б остатися деякі гроші, але їх лишали в суді на забезпечення тої поруки, що ще батько дав за сусіду.

Микола не оглядаючись тікав геть, як коли б видався з пазурів хижака.

Тіні придорожних дерев костурбали яносірий шлях, що сталевим лезом врізувався в зелень піль і горбів.

Микола йшов повільно, хутким кроком, як підхмелена людина, бо він сьогодні ще нічого не мав у роті, і ноги втратили свою пружність.

Ішов так тихо й обережно, як коли б ніс поламану руку в лещатах і боявся вразити її сміливішим рухом.

Але ця обережність була зовсім зайва, бо в грудях мимо цього клекотіло, бурилося, підступало до горла й тамувало віддих. А мохната грудь, що через розхрістану сорочку блищала міддю, рухалася так раптовно, як хвиля на Черемоші.

Микола робив сам над собою суд.

— Ба, чи винен я, чи невинен? — кричала сердито думка.

Хотів відповісти: невинен — і задержався.

— Ба чи невинен, а може?..

Хотів крикнути вже: винен, — і знову слово застрягло в горлі і не вирвалося на світ.

А через добру хвилину він міркував вже спокійно.

— Бо що я темний і горячий — це одно, а що вони рабівники ¹⁾, — це друге.

Але те „темний і горячий“, воно немов у мрич кануло, а те „рабівники“ стояло перед очима, як сірий камінь на могилі і давило і не давало дихати.

— Ой розіб'ю я тебе, бігме, розіб'ю, аби мав чиколонки до крові ослутити, — грозив цьому каменеві Микола і стискав міцніше бартку. А подерті постолои човгали по сірому шляху і збивали рідку куряву, що боялася сердитого гуцула і лишалася ззаду.

— Бо якби мені дьидя не дав був нічого, але ж дав... Треба було тримати, май, міцно тримати... Та як його вдержиш, коли зубами рвуть, пальці відкушують... А нехай би були обгризли пальці, а ти все одно не було дати...

А як я здався на правду й на цісарський параграф?

А ти знаєш той параграф? — стануло запитання.

Микола міцно міркував, чи він знає цей параграф, чи ні. Але як він не силував думку, як не морщив чоло, як не шулив очі, він не міг уявити собі чітко, що воно таке... Минали десятки хвилин впертої праці в голові, а потім раптом він немов провидів, немов знайшов форму цього невідомого.

Він уявляв собі той параграф як щось важке, гостре, як добра гуцульська сокира, що то її повісив високо цісар, і вона блищить гострим вістрям.

А від неї затулюють очі, сліпнуть такі запаморочені люди як гуцули. Ой, вони бояться її, молять до неї.

А той параграф глухий як сталь і холодний як сталь.

А мільйони цих дрібних, чорних людей простягають руки до його.

Микола після цього уявляє собі не тільки форму, але і зміст цього параграфу, а доходить до цього через міркування, чому він програв.

— Бо я здався на цісарський параграф, а Дзіндзіль з паничем собі ж. Але я був темний і дурний. Я дивився, вірив і ждав, а вони кинулись до його і вхопили. А як вони його вхопили, то мені по руках — тррах — і царинка полетіла.

— О, тепер він зрозумів цей параграф добре: треба вхопити і тррах.

І все...

¹⁾ Грабіжники.

Миколі здається, що цей параграф он перед ним. Правда, він холодний, вічно глухий і німий, але в сміливих руках він може ожити й заговорити. Він хоче бути сміливим, жадних сумнівів, зупинок.

— Ой возьму я тебе, ой йму в свої руки, ой будеш данцювати у моїх руках як дівка в дужих легінських... Та такого аркана ¹⁾ заланцуємо, що тільки бартки, май, будуть блискати...

Стережись, мой...

В голові пересувалися думки одна за другою, як ті придорожні дерева, що він минав їх незаметно, і так як від дерев падали на шлях кучеряві тіні, так від тих думок оставалися в голові темні плями, що все більше густіли і темніли. Микола чув, що його ноги відмовляються вже від дальшої праці і аж тепер звернув увагу на те, скільки вже пройшов.

День був теплий, сонце звернуло вже з полудня, весняні пахощі дурманили голову. На Миколу усміхнено поглядали горби, вкриті першою зеленню і заглядали у вічі похилені дерева.

А Микола був сердитий, хмурихв клапаті брови, оглядався на боки... шукав чогось.

Побачив горбок, що на йому дерево розстелило м'яку тінь, підійшов, ляг і поклав крисаню під голову.

А земля заговорила до його своєю вогкватою запашною мовою.

Хоч який тягар ніс, але тут, на грудях вічно спокійної, ласкавої кормительки, він почував себе як дома, й біль ставав не такий важкий, не такий їдкий, — немов вона частину його брала на свої плечі.

Через декілька хвилин голосний хрпіт перемішувався з цівканням жайворонків, плигав по горбах і полянах і всім цікавим показував пальцем, що гуцул Микола Зеленчук спить біля шляху.

Та хрпіт нагло урвався.

Микола заворушився, ніби хотів зірватися, а потім знову лежав спокійно, бо втома держала його мокру голову на своїх колінях і заколихувала пахощами весняної землі.

Та обличчя його виразно скупчилося, як коли б дивився на щось надзвичайне, або слухав чогось дуже важного.

Це перед Миколою стояв його дьидя — гуцул рослий, мохнатий як медвідь, з очима як два глибоко встромлені куски холодного граніту. Микола відвертався від цих очей, але вони вперто шукали його обличчя й пропалювали наскрізь. У твердій як кремій руці дьидя тримав закривлений костур, з яким на протязі п'ятидесяти років сходяв усі плаї і полонини.

Він грозив Миколі цим костуром.

— Ти, гольику, що тут робиш. Поклав весь свій доробок, усе газдівство під голову і лежиш, як бездомна котюга біля шляху?..

То я, дьидя, так тобі стелив та на такі гаразди з дому виправляв?

Ой, парити б тебе, парити... Аді, ще мипіпким та така з тебе була холера, що ради не було. Ой, молодьки, молодьки, ото слухав ти дьидевих слів.

Вам, молодькам, що там дьидя, пощо його слухати. Коли ви всі такі мудрі, що розум в гачах носите та й гадаєте, що вже весь світ ваш. Ой якби ти був слухав дьидю, то не тим, май, плаєм був би пішов.

Аді, бачиш мої руки?

Показував рапаті, як кора на старому дубі, долоні і пальці.

Аді, бачиш, як скорчилися, одігнути пальців не можу. А чому?.. Бо працювали на тебе, дурньки, від ранку до вечора, і праця їх так покорчила, як те коріння берези, що скали чіпляється.

¹⁾ Гуцульський танець.

А мені мій дьидя, а твій дідю, старий Штефан, що мав сто років, що був мольфаром¹⁾ і знали його по усій верховині, казав:

— Аби ти, сину, трьох річей не робив:

Поперше — аби ти в коршмі не ночував.

Подруге — аби ти мав розум в голові і не заводився з любасками.

Третє — аби ти не пхався в бутини у керони.

Бо як ти хочеш, аби тебе любила верховина й годувала, то ти маєш її шанувати. А як ти будеш бутин рубати, то так, як коли б ти цицьку рідній нені відтяв, і що будеш ссати?

І я тьимував собі ці слова, а з купцями, ні з панами не вдавався в жадні інтереси.

Я знав маржину й полонину і я їх любив.

І я годував і себе і твого брата Петра і сестру Марічку і тебе, Миколайку, сину мій нещасливий та розтратний.

Усім я вам лишив легво, як той вовк, що молодим лишає, а собі другого шукає.

І я собі знайшов там на цвинтарі під гаджуджгою.

А ти, мій сину годний, і там не дасш мені лежати і стелиш мені, дьидеві, таку тверду кам'яну подушку, що голова від неї пухне.

Та й куди ти дів, хло²⁾, ту царинку, що мій дьидя та ще від свого дьиді дістав?.. Га?

Та де твоя маржинка, газдику мій валебний, та де твоя газдиня й дитина?

А ти скулився тут як котюга і грієш кости при дорозі, як коли б у тебе не було свого запічка?

Та може ще сядеш біля церкви та будеш прошьиком людям руку наставляти.

Ой плюнуть тобі в лице, феника не дадуть, бо ти негоден цундравої онучі, бо всі знають, що ти за судина³⁾.

Бо ти ще легінем був такий фудульний як той орел, що сидить на найвищій смереці в горах і сокотить оком цілу верховину та й гадає, що вона вся його.

А не дивиться, що коло него діється.

А тут тобі стрілець, підійшов і — бух!

А він з смереки та на землю й кривавими крилами по моху б'є і роздирає ще дзьоба, хоче вкусити ту руку, що має ймити його за крила і тріснути головою до пня.

А той стрілець уже того дзьоба, май, не боїться, бо ти вже не вкусиш, ой, сарако, не вкусиш.

А Микола не міг вже більше витримати.

Зривався, як той бугай, що вирвався весною на полонину, на волю і наставляє широке чоло вперед.

— Та як вони мене ограбили, то ви, дьидю, не крайте мого серця, бо ви не різник.

Ви мені кажете, як ще баба дівкою була.

Тепер не ті часи, ой не ті.

Аді, завтрішний і вже інакший.

А я звідки знаю, який і що?..

А як ви, дьидю, кажете, що не вкушу, то ви, дьидю, брешете, бігме, брешете, бо я вкушу, ой вкушу!

Останні слова він викрикнув так сердито, що вирвалися з уст, як з арешту і притьмом поскакали по полі.

1) Знахар.

2) Хлопче.

3) Зіленько.

Микола прокинувся від цього крику, лупнув сюди - туди очима, ніби когось шукав.

Але біля його нікого не було.

Тільки горби і царинки усміхалися до сонця, що нахилилося над горами, як коли б хотіло заглянути в синяву ярів, а смереки стояли так тихо і струнко, як вояки на великій параді.

Микола зірвався, вхопив пом'яту крисаню, поправив черес на животі і ще раз оглянувся, бо здавалося, що дьидя десь тут мусить бути.

А потім штрикнув через окіп і пішов шляхом.

Шлях був пустий, а Миколі все здавалося, що чує за собою дьидеві кроки й що він все кричить: — Не вкусиш, ой не вкусиш...

ВСЕ ЗАТИХЛО

Микола не міг проминути Яворівської коршми, бо голодний шлунок пригадував докучливо, що він сьогодні пустий.

Микола мацнув рукою в черес, де забренчало трохи дрібних монет.

— Зайду, — міркував, — а то ноги не вивезуть.

В коршмі казав дати собі пива з гараком, закуску і розсівся за столом.

В коршмі були ще якісь два газди, але Миколі було не до них.

Через одчинене вікно вривався до середини легкий вітер, грався білими клаптями диму з люльок, перемішував їх з горілчаным сопухом і непокоїв мух, що густими плямами обсіли сильно посинені стіни.

А панич з Дзіндзілем лишилися в місті, докінчували справи.

Владзьо поставив могорич, припрошував Дзіндзіля й говорив:

— А ви возьміть від тих купців розписку на вісімсот.

Дзіндзіль дивився допитливо на його.

— Бачите, мені треба буде такої розписки, бо за мої клопоти мені ніхто не заплатить.

— Я думаю, що вони не дадуть такої розписки, не тому, що на вісімсот, а тому, що це така умова, про яку не говориться. Я навіть просив би вас, підіть ви самі до них, щоб вони вам усно посвідчили, що одержали від мене чотириста, бо може не схочуть дати мені розписки на них.

І будьте певні, пане, що це вони зробили тільки для мене, а від вас вони дійсно взяли б вісімсот.

— Про тих чотириста нема вже що балакати, я гроші повернув вам і ми квітні. А розписку на вісімсот ви возьміть і заспокойте їх, що вона потрібна мені зовсім приватно, як то кажуть, — між своїми. Я скажу вам, Зіндель, одкрито, але нехай це останеться між нами, що я маю продати цю царину баронові Люфтові і мені треба виказатись, що я не зовсім дешево її купив.

— Ви, пане, правильно робите.. Чому не заробити? І як вам справді дуже потрібно такої розписки, то я мушу від них дістати.

Через деякий час Дзіндзіль був вже у своїх знайомих, робив з ними остаточний розрахунок, і брав від них розписку на вісімсот.

Складаючи папір, міркував Зіндель, що Владзьо найбільше заробляє на цій справі. Але й себе не вважав скривдженим, перераховуючи ті три сотні, що остались йому з Владзевих грошей після виплати сто золотих знайомим, як це було умовлено.

Фурман Іван довгенько чекав перед заїздом, аж згорбився на бричці, поки панич і Дзіндзіль вийшли і сіли.

Іван нетерпеливо сілнув віжками і бричка погуркотіла по твердій дорозі

Як Микола сидів вже за столом і попивав пиво, перед коршмою задержалась бричка і через хвилину Владзьо і Дзіндзіль з закуреними спинами вийшли до коршми.

Коршмар витав радо знайомих гостей і запрошував до своєї кімнати.

Іван відпрягав зовнішні посторонки від орчиків, клав перед кіньми баламута ¹⁾ з конюшиною, а потім з цікавості поплентався до коршми і станув коло порога.

— А ти, Йва, чого стоїш як прошьик, га?... питав Микола.

— А ходи, май, сюди!

Іван всміхнувся, зняв закурену крисаню, мацнув рукою по мокрому чолі і розтер на йому цілу калабаню.

— Але ж бо й тепло, — говорив, щоб щонебудь сказати і підійшов до Миколи.

А в Миколи кров скукотіла вже живо, бо випорожнював другу гальбу ²⁾ з гараком ³⁾.

— А вони де? — питав Іван, сідаючи на кінці лавки.

— Хто, твої пани? — Шляк би їх трафив!.. Пішли у ванькир.

— Та нехай їх трафить, — погоджувався Іван.

— Аді, цілий день з боришником і цибулею, а самі, май, їдять і п'ють, — та аби їх трафив!

— А ти їж, — підсував йому закуску.

— Іцку, а дайте йому порцію.

Іцко наляв в бляшану кватирку горлки й поставив перед Іваном.

— Пий! — казав Микола.

А Іван пив і витирив уста рукавом.

Потім Микола казав дати ще дві гальби пива з гараком, а потім ще і ще.

Іван спер голову на руках, жмурих очі і ловив десяте Миколове слово.

— Та ти, Йва, чого тримаєшся таких капцанів? Та наймитові у таких наймах, як коневі у водовоза. Годує його, сараку, пужалном та й дас водою запивати, що від цього аж боки облазять.

— Та ти, сарако плюнь, на таких капцанів та шукай собі кращого пристановища, а то десь у тебе тої симбрилі, як у щызника свяченої води.

Та ти здохнеш разом з ними.

— Бо що ретельно, то ретельно кажете, Миколайку, бігме, ретельно, — ледво повертав язиком Іван і хилив голову все нижче.

Мухи липли до мокрого чола, але він не одганяв їх, бо був мов глина.

А потім зібрав всі сили, встав і, ступаючи обережно, доплівся до дверей і пішов до коней.

Як через деякий час після цього вийшли Владзьо і Дзіндзіль, Микола почув, що Владзьо чогось на дворі викрикує і сердиться.

Розплатившись з шинкарем, вийшов на двір і побачив, що Іван лежить на землі як колода, а Владзьо копає його черевиком, але Іван ані не рухається.

— Миколо, це ви його так угостили? — говорив сердито Владзьо.

— Кожний чоловік має свою міру і повинен знати скільки лляти. Та що він там випив, — пусте, тільки що на голодний калюх, — говорив байдуже Микола.

Владзьо не знав, що йому робити. Сідати самому на переді, поганяти коні і везти свого коршмаря, — цього не дозволяв йому його панський гонор.

¹⁾ Рептух.

²⁾ Великий стакан для пива.

³⁾ Ром.

Доручити коні Дзіндзілеві при різних небезпеках гірської дороги він не важився. А Іван спав мов вбитий.

— От худобина, — кричав безпорадно.

— А якби посадити Миколу? — майнула думка.

— Миколо, їдьте з нами. Пощо вам бити ногами та й пора вже пізна. Сідайте, поїдемо, — говорив м'ярко, як коли б хотів зробити йому приємність.

— Чого ж, можна... Повезу... говорив надумуючись Микола.

— А з ним як? — показував на Івана.

— З ним?.. Лишимо... Як протверезиться, пішки прибіжить, — сердився Владзьо.

Микола миттю прив'язав посторонки до орчиків, забрав баламути й спрятав під сидження, а потім схопив віжки і ляснув батогом.

Коні почули тверду руку і рвучко рушили з місця.

Дорога підіймалася вгору. Під Карапкою¹⁾ коні вигинали хребти в дугу та кресали підковами снопи іскор з каміння. Як вибиралися на горб, один кінь зашпотався і бричка сіпнула назад, але Микола сильним ударом батога звів його вмиль на рівні ноги і бричка через хвилину була вже на верху.

— От як були б так покотились, — нервувався Владзьо.

— Та йщо?.. Розчерепанив би може хто голову, а може хто й ні, — говорив сухо Микола.

Як наближалися до Буківця, дорога йшла все вище вгору.

Коні йшли повільно, натягнувши посторонки як струни.

На дворі стемніло, з ярів несло вогкістю й холодом. Микола пустив віжки вільно, похилився вперед, спер лікті на колінах і під рух воза хитав головою то вправо то вліво.

Хитання брички і вогкий морок заколихували людей. Владзьо і Дзіндзіль, опершись об спинку сидження, втомлено жмурили очі, а Микола хилив голову щораз нижче.

Задрімав... Як бричка наїхала на камінь і різко затрясла, Микола розплющив очі, вдарив попривичці підручного і знову спустив голову. А коні йшли весь час кроком і вибиралися вище й вище в гору.

А дрімота не давала спокою і м'якими руками мацала по очах.

І тоді перед Миколою станув знова дьидя чорний, розхристаний і реготався на весь рот, аж слина пекла:

— А що вкусив?.. Ха, ха. Вези, вези!..

Микола здригнувся, як коли б його галиця вкусила.

Перед ним сіра, пуста плахта шляху. Повернув голову назад, — Владзьо і Дзіндзіль сиділи мовчки, дрімали.

Біль, що розгубився був по дорозі, знову ляснув Миколу болюче в обличчя. Глибоко в серці пробуджувався голодний вовк, що блискав хижими очима й шукав жертви.

А коні виїжджали на верх Буківця. Споміж хмар по тім боці блиснув місяць і посріблів горби. Дорога, що з цього боку Буківця у тіні виглядала як сіра сірячина, розстелена поміж бовдурами гір, тут, в місячному світлі, рябіла від тіней придорожних дерев, немов на ній впоперек залягли, причаївшись, дивовижні страхіття, що в кожній хвилі готові кинутися.

А бричка проскакувала через ясні плями, котилася вниз і вривалася колесами в ці страхіття, а вони лежали без руху, без протесту.

Микола кинув далеко поглядом, як той орел з-під хмар... Горби виглядали як великі скиби, що бігли крутими смугами.

¹⁾ Горб перед Буківцем.

Направо Ігровець, Тарночка, Біла Кобила, а наліво синіли Синиці. А он його грунь, а на йому темною плямою розсілася Миколова хата. І раптом перед очима мелькає суд, ліцитація.

Завтра всі будуть в селі знати, будуть розпитувати, проходу не буде. Будуть пекти своєю цікавістю.

А на його царниці...

Цей спомин дужим подувом розпалює вмить таке полум'я в грудях, як коли б зразу загорілась копиця сіна на царині.

А потік шумить, а Миколі причувається, що це сердитий дьидя вічно кричить: Не вкусиш!..

Здається, он по горбах, понад яри і провалля пливе велика тінь його і вічно грозить великим костуром. Бричка котиться швидко. Коні розставляють широко передні ноги, корчать задні під себе, аби вдержати розгін брички.

А Микола вже був п'яний від болю й образи. Йому хотілося гнати коміть головою, хотілося бурі, громів, хотілось, щоб вони розторошили і бричку і його, щоб не бачив більше ні села, ні людей, ні тої своєї хати, яка щодня буде викладати йому на стіл болючі спомини і нарікання.

Миколу бунтувала злоба на коней, якого чорта вони так боязко лізуть, чого порять так шлях копитами, як коли б везли не знати який скарб і боялися за його.

Хотілося виляти на когось свою злобу, і Микола з усієї сили штовхнув пужалном коня. Кінь від раптового болю рвонув вперед, потягнув за собою другого і бричка стрілою помчала вниз.

— Держіть коні! — крикнув тривожно Владзьо.

Але Микола не чув нікого і не бачив вже нічого. Бив коні батогом, а вони гналися на осліп як скажені.

Владзьо зірвався, схопив з лівого боку за віжки й потягнув до себе з усієї сили.

Ліва віжка урвалася від натуги, а коні, почувши волю, ринули ще з більшою швидкістю, тільки дерева мелькали.

— Тримайтесь, — крикнув з усієї сили Микола, як коли б хотів прикувати їх своїм криком до сидження.

А Владзьо і Дзіндзіль інстинктивно вже перед тим зсунулися на дно брички й трималися обіруч за полудрабки, аби не вилетіти.

Вже скрут, треба наліво. Микола з усієї сили натягає праву віжку і коні мчать в пропасть. Розумів, що всьому кінець, що ще хвилина і все замовкне... Нехай...!

Як коні шубовснули в прірву, а за ними нахилилася бричка над пропастью, не то інстинкт, не то якийсь внутрішній протест заставили Миколу штрикнути умить з воза.

Почув тільки сильний біль в колінах, а зараз потім короткий страшний тріск..... і все затихло.

ЧОРНОГОРА ГОВОРІТЬ

Микола поволі приходив до себе. Лежав на краю пропасти на корінню смереки, що густою сіткою перепліталось. Ноги в колінах пекли вогнем, боліло в боці... Обмацував болючі місця. Гачі були обдерті, а як підняв руку до очей, бачив на ній темні плями. Догадувався, що коріння обдерло гачі і шкіру...

Пробував встати, придержувався за гіляки. Стояв хвилину з таким настроєм як на цвинтарі. Хотілося поглянути вниз, що там. Не відважився, бо знав, що глибоко. Тільки наслухував. Було тихо, лише на самім дні грав гірський потік.

А в голові і в серці було так пусто, як коли б з них витряс хто все те, що людину болить і хвилює, і як коли б з Миколи осталася тільки одна шкаралупина.

Потім, мов діти зі схованки, виставляли голови думки. Зразу несміливо, боязко, а потім підступали ближче:

Перша говорила: Іди на постерунок ¹⁾ і розкажи все.

Нехай заковують, нехай ведуть в кримінал.

Вона була така проста і скромна, як дитина в білій розперезаній сороччині.

А друга думка протестувала, бо згадка про кримінал кригою впала на серце.

— Та за що, та за кого?..

Ти раубиш ²⁾ і знаєш, що припертий в глухому місці олень кидається наосліп на стрільця. Або оба пропадуть, або хтось один, чиє щастя.

А ти своє щастя хочеш власноручно заковувати? Перед тобою вільні, дикі верхи, ліси, полонини, вони кличуть тебе:

— Мико, сарако, ходи!

А перша думка говорила знову:

— А на довго? Аді, прийдуть жандарми, аді, будуть гнати за тобою, як капови ³⁾, будеш тікати вічно, як ведмідь, що нашкодив в полонині, поки тебе попадуть і будуть вести на публіку цілому селові.

Але друга не погоджувалася. Вона була смаглява, з чорно - блискучими очима, вертлива і кричала так, що заглушувала першу:

— А ти, май, Мико, не бійся. Ти йди в гори, йди в чужі краї, у великі молдавські бутини, а їх тут усіх нехай шляк трафить.

Миколі вона вподобалася, бо була жива і сміла.

— Підемо, дівко — говорив.

І пішов... Ноги пекли зразу, але поволі розходились і біль втихав. Пересмикався понад герлами, шукав плаїв, бо йти шляхом боявся.

Дряпався з трудом навпростець вгору, чіплявся за коріння, корчі, віддихав спершись об мохнаті пні столітніх смерек; проходив попід густими фоями, як через темні тунелі.

Було душно, в повітрі пахло дощем.

Бажання добитися чим скорше до хати вбивало і біль і втому.

Часом налітала думка: А може там в хаті вже ждуть жандарми?

Відганяв її від себе: Хто дав би вже знати?

І знову натужував всі сили, аби скорше.

Село вже давно спало, як Микола добрався до своєї хати. Одчинив двері, а вона прийняла його німа, ніхто не промовив до його ні слова, хоча вернувся газда.

Тільки як нишпорив в хоромях, надбігла знадвору собака і скочила лапами на ноги на болюче місце.

Микола засичав, як коли б його хто гарячим залізом угостив.

Іншим разом він був би копнув собаку, а тепер він вигнав її тільки з хоромів і зачинив двері.

Потім знайшов беаги і набивав лудиною.

Через короткий час все було готово. Замкнув надвірні двері, стояв хвилину нерішуче біля порога, як коли б прив'язав його хто до нього міцним курмеем ⁴⁾ і він не може одірватися.

¹⁾ Жандармський пост.

²⁾ Безпатентний мисливець.

³⁾ Мисливська собака.

⁴⁾ Посторонок.

Микола принатужився з усієї сили... Старий курмей гадзівської прив'язаності тріснув і Микола повернувся раптом і пішов скоро на плай.

Через хвилину станув знову. Щось путало його, не давало дихати, якась безмежна лють ловила за сердак.

— А може запалити?.. Нехай...

— Ні, пожар підійме людей, наробить шуму, — говорила спокійна твереза думка.

Махнув рукою й пішов.

Вибирався що-раз вище на кічеру... Міркував, як проскочити верхами поміж Буковиною і Мадярщиною, пересмикався, як ранений вовк, все даліше вперед. А як вийшов вже на полонини і як з-поміж чорних хмар заблиснув шматок місяця, гори побачили Миколу з бесагами і з барткою, а Магура тільки в долоні сплеснула.

А Піп - Іван сіпав нишком Чорногору за широкий мережаний рукав і говорив.

— Нене, ба ци вере видиш, нене. Пішов наш Миколайко прошьиком, ой пішов сарака.

Та якими пляями ме він блукати і якими світами тай де він журну голову склонить у темну ніч? Аді, його хата голосить за ним, а йому ніде пристановища не буде.

Ти бачиш?.. Сіпав дужче за рукав.

— Ба, чому не бачу, ой бачу... Бо що пішов, то пішов, побіг як приблудна котюга.

А з нами, Іванку, ніби лучше? Ніби ми вже не прошьики, не такі бідні і цундраві? Загараздили нас, а за нами пішли й гуцули з торбами.

— Та й що буде, нене?

— Що буде? — скрикнула люто і нахмарила сиві брови.

— Що буде?.. Буде пімста, люта пімста, Ива, така кровава, що від неї небо калиною вмиється.

Бо прийде ще верем'я, що підуть ще з торбами й ті, що нас і гуцулів з торбами пустили.

Але як ми та й гуцули брали драні бесаги на плечі й костурі в руки, то так, май, незаметно, по одному, як ті потьита ¹⁾, що по одному даві з гнізда вилітають.

Тільки ми самі корчилились від болю й втирали нишком рукавом сльози.

Але як прийде верем'я на них, то вони заберуться всі зразу, так їх змете, як вітер спузу ²⁾ на дорозі. І ми мемо їм кричати: Щезайте у безвісті, бо вся верховина наша, бо ми тут перші були, ще як не було людей ні на макове зерно.

А гуцули муть їм грозити: — А ліси і царинки наші, бо тут ми з дідів, прадідів, а ви, сарачьита, беріть торби і йдіть на свої панські гаразди, а не на людську кервавицю.

Лиш дивіться, май, де сердиті котюги, аби вам задницю не відгризли.

— А як не схотять? — питав з сумнівом Піп - Іван.

— А як вони не схотять, то муть гори валитися, земля ме розпукатися, а Черемош ме червоніти як бинда на дівоцькій сорочці. Ой, буде!..

— Ба ци вере діждемо?

— Діждемо, бігме, діждемо, лиш тобі, Ива, треба буде промінати кадило на гостру бартку.

— Треба буде бити, треба буде рубати, без жалю,, без пощади, бо як галиця роззявила на тебе рота, то або її вб'єш, або сам здохнеш. Чуєш?

¹⁾ Воробці.

²⁾ Порох.

Останнім словом гримнула так, що з переляку з темних борів зірвався гірський вітрило, загудів, зашумів і стрімголов впав на низи і вив як голодний вовк.

— А тепер, Іва, закуримо люльки, аби лекше чекалося та й посвітимо Миколайкові, аби плаї бачив, — говорила грізно Чорногора.

А потім сягнула костистою, гранітною рукою за кресалом і черкнула. По чорному небі золотою галицею штрикнула раптом іскра, засліпила всю верховину і гримнула так, що всі гори задрижали, що земля застогнала.

А Іванко й собі кресав у кресало й грався іскрами, як бахур сірниками, і сипав і сипав. А з верхів котилися вниз такі гучні громи, як коли б хто Бескидові гранітні голови кидав у бездонні ґерла.

А Микола йшов прудко по кічері.

Як блисне іскра на небі, він оглядається за хатою й міркує, хто ме в ній газдувати, та чи дуже ме банувати за нею, а як пільма впаде на плаї, чимчикує даліше, слухає шуму Черомошу, бо хоче наслухатися на все життя і думає про далеку, чужу чужину — Молдаву.

Ессентуки 1928 р.